GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR HISTORISKA STUDIER

Snärjd i mossen

En arkeologisk undersökning av de snärjda danska mossliken

Ella Noaksson

Institutionen för historiska studier Göteborgs universitet

Arkeologiskt självständigt arbete på fördjupningsnivå, 15 hp

HT 2024

Handledare: Katarina Streiffert Eikeland

Abstract

This essay examines the ambiguous nooses that have been found around the necks of nine Danish bog bodies. By analysing and comparing these bog bodies and their archaeological context with earlier theories the aim is to create a more profound understanding of the individuals themselves, and the societies they belonged to. The aim is also to further investigate the symbolic meaning of the noose by discussing the concepts of ritual, sacrifice and punishment.

To analyse the bog bodies the agency theory and Guinevere Granite´s (2016) theoretical framework concerning reason of death and bog internment, are implemented. The overall conclusions that are established is that it is difficult to give one general answer that can explain why all the nine individuals ended up in the bog. There is often more than one possible explanation for reason of death and bog internment. Similar conclusions are drawn concerning the symbolic meaning of the noose, which at the end of the study remains ambiguous.

Keywords: Bog bodies, Noose, Denmark, Prehistory, Scandinavian archaeology, Agency, Source criticism.

Träskfolket stiger i de ljumma nätterna
ur gravarna som strötts med näckrosmjöl.
Kring mörka halsar glimmar amuletterna
som matta stjärnor över mossens göl.

De var de första – fiskarna och jägarna.
I dunklet rör sig deras ljusterbloss.
De stakar hemåt genom vattenvägarna
som torkat ut och grott igen för oss.

I vattensjuka tallar kuttrar duvorna
och spänner ut sitt sidenmjuka bröst.
En ensam kämpe sjunker genom tuvorna
och ingen lyssnar till hans kvävda röst.

De samlas på de febersjuka stränderna
när blodig gryning tänder sina bloss.
Som fåglar ropar de och sträcker händerna
mot samma sol som lyser över oss.

Vi hör dem mumla i de ljumma nätterna
och skräckens ande smyger i vårt led
fast korna betar på de vida slätterna
där träskets urfolk jagade och stred.

(*Träskfolket*, Olof Lagercrantz 1943)

Innehållsförteckning

1. Inledning ... 1
1.1 Syfte och frågeställningar ... 1
1.2 Avgränsningar, material och metod ... 1
1.3 Källkritik ... 3
1.3.1 Mossen ... 3
1.3.2 Förutfattade meningar i tolkningar av dåtida fynd ... 5
1.4 Tidigare forskning ... 6
2. Teori ... 8
2.1 Agens ... 9
2.2 Granites mosslіksteorier ... 10
2.2.1 Praktisk teori ... 11
2.2.2 Socialrituell teori ... 11
2.2.3 Avhumaniseringsteori ... 12
2.2.4 Oavsiktlig död eller självmordsteori ... 12
3. Presentation av fynd och kontext ... 12
3.1 Mosslik från neolitikum ... 12
3.1.1 Sigersdal A ... 12
3.1.2 Bolkilde II ... 14
3.2 Mosslik från bronsåldern ... 15
3.2.1 Stenstrupmannen ... 15
3.3 Mosslik från järnåldern ... 16
3.3.1 Tollundmannen ... 16
3.3.2 Borremose I ... 18
3.3.3 Ellingkvinnan ... 19
3.3.4 Huldremosekvinnan ... 21
3.4 Odaterade mosslik ... 22
3.4.1 Stryhsejes mose ... 22
3.4.2 Lykkegårdens mose ... 23
4. Snaran och dess kontext ... 23
4.1 Fornnordisk religion ... 23
4.1.1 Neolitikum ... 24
4.1.2 Bronsåldern ... 25
4.1.3 Järnåldern ... 27

4.2 Mosslikens fysiska aspekter 28
4.2.1 Hängning eller strypning 28
4.2.2 Fysiska anomalier och hög status 29
4.2.3 Avhumanisering 30
4.2.4 Avsaknaden av överdrivet fysiskt trauma 31
5. Analys 32
5.1 Varför de hamnat i mossen 32
5.2 Symbolik 34
6. Slutsats och diskussion 35
7. Sammanfattning 36
Källförteckning 38

Figurförteckning

Omslagsbild: Fortuna, R. (2018). *Snorefragment fra Tulstrup mose*. [fotografi]. Nationalmuseet Danmark. CC BY-SA 4.0. [Hämtad 2024-12-23].

Figur 1: Fortuna, R. (2018). *Snorefragmenter. Sigersdal mose*. [fotografi]. Nationalmuseet Danmark. CC BY-SA 4.0. [Hämtad 2024-12-23].

Figur 2: Fortuna, R. *Fragmenter af nålebinding i lindebast*. [fotografi]. Nationalmuseet Danmark. CC BY-SA 4.0. [Hämtad 2024-12-16].

Figur 3: Larsen, L. (2022). *Tollundmanden*. [fotografi]. Nationalmuseet Danmark. CC BY-SA 4.0. [Hämtad 2024-12-23].

Figur 4. Nationalmuseet Danmark. *Bog body from Denmark, "Borremose Man"*. [fotografi]. Public Domain, Wikimedia Commons. [Hämtad 2024-12-23].

Figur 5: Larsen, L. (2022). *Ellingkvinden*. [fotografi]. Nationalmuseet Danmark. CC BY-SA 4.0. [Hämtad 2024-12-23].

Figur 6: Fortuna, R. (2018). *Huldremosekvinden. Set forfra*. [fotografi]. Nationalmuseet Danmark. CC BY-SA 4.0. [Hämtad 2024-12-23].

Figur 7: Fortuna, R. *Kranium från Lykkegårdens mose. Vänster sida.* [fotografi] Nationalmuseet Danmark. CC BY-SA 4.0. [Hämtad 2024-11-25].

1. Inledning

I de danska mossarna gömmer det sig arkeologiska skatter, bevarade i flera tusen år, frusna i deras sista vilolägen för att sedan under torvbrytningens kommersiella intåg på nytt väckas till liv för eftervärlden att beskåda. Denna skatt utgörs av mossliken. Kvinnor, män och barn vars kroppar preserverats i och med mossarnas exceptionella bevaringsmöjligheter, erbjuder en unik inblick i förhistorien. Dessa kroppar är inte bara speciella i och med deras fysiska bevaringsgrad utan ger också en ögonblicksbild av individer och samhällen som sedan länge försvunnit i och med tidens gång. Deras gåtfulla öden fascinerar inte bara, utan väcker därutöver frågor om vilka de varit och varför de hamnat i mossen.

Trots att många studier har gjorts om mossliken är denna gren av arkeologisk forskning inte mättad. Under sent 1700-tal etablerades de första teorierna om varför dessa individer hamnat i mossen. Sedan de tidigaste teorierna har mossliken utgjort en bestående del av den nordeuropeiska arkeologin där frågorna kring mosslikens öden kvarstår, framför allt kring de kroppar som visar spår av en våldsam död. Ett särskilt intressant fynd som påträffats i mossen är de snaror och andra snörningar som återfunnits runt halsen på flera danska mosslik. Dessa snaror väcker flera frågor; vad symboliserade de, och var de människor som påträffats med snaror kring halsen offer för religiösa ritualer, avrättningar eller något annat?

Dessa snaror skapar inte bara frågor om intention utan också om hur de idag kan tolkas. Snarorna representerar tillsammans med de människor de snärjt inte bara döden, utan också livet och de förhistoriska samhällenas strukturer. Det är viktigt att komma ihåg att kvarlevorna av mossliken en gång varit levande människor vilka förtjänar att bli behandlade med respekt även efter döden. Denna studie utgör därför ett försök till att genom en djupare analys, på nytt ge tillbaka dessa snärjda individer sin agens och mänsklighet.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är därför att undersöka och analysera de snaror som påträffats runt halsen på flera danska mosslik, daterade från neolitikum till äldre järnålder. Målet är att skapa en djupare förståelse för dessa individer och de samhällen de tillhört, samt att belysa hur snarorna kan ha fungerat som sociala eller rituella symboler under den danska förhistorien. Genom att jämföra de arkeologiska fyndkontexterna med tidigare vetenskapliga tolkningar, teorier samt historiska källor ämnar studien även till att skapa en förståelse för hur begreppen ritual, offer och bestraffning platsat i det förhistoriska samhället samt hur snaran speglar de drabbades samt samhällets förhållande till religion, rättvisa och döden.

För att uppnå syftet kommer denna studie att reflektera över frågeställningarna:

- Varför hamnade dessa människor i mossen?

- Hur kan snarorna i mossen tolkas och vad symboliserade de för den förhistoriska befolkningen, med utgångspunkt i begreppen ritual, offer och bestraffning?

1.2 Avgränsningar, material och metod

Från norra Europa finns det flera mosslik som hittats med snaror eller liknande snörningar kring halsen. I detta arbete riktas dock fokus mot den danska förhistorien i en geografisk indelning

som speglar de landsgränser som finns idag. Det material som används i arbetet baseras på arkeologiska fynd av mosslik samt mossen som kontext. I Danmark har det hittats mellan 400 och 500 mosslik (van der Sanden 1996: 84; Parker Pearson 1999: 67). I detta arbete kommer dessa att avgränsas till de mosslik som hittats med en snara kring halsen. Med snara menas i denna uppsats inte endast den regelrätta definitionen av ett rep med en ögla som kan dras åt utan även andra former av snörningar som begränsar andning och syreupptagning. Då arbetet avgränsas genom snarorna skapas också en historisk avgränsning som förhåller sig till de fynd som gjorts av mosslik med snara kring halsen. Tidsomfånget för arbetet blir därmed från mellanneolitikum till förromersk järnålder.

Totalt utgår denna studie från nio individer varav sju blivit daterade med hjälp av C14-analys (Tab.1). Av de mosslik som behandlas är två daterade till neolitikum, Sigersdal A samt Bolkilde II. Ett lik är daterat till övergångsperioden mellan senneolitikum och bronsåldern, Stenstrupmannen och fyra mosslik är daterade till järnåldern, Tollundmannen, Borremose I, Ellingkvinnan samt Huldremosekvinnan. Två av mossliken som berörs, mannen från Lykkegårdens mose och kvinnan från Stryhsejes mose, har ännu inte blivit daterade.

	Namn	**Kalibrerad ålder**
1	Sigersdal A	3631-2916 f.v.t.
2	Bolkilde II	3364-2937 f.v.t.
3	Stenstrupmannen	2134-1688 f.v.t.
4	Tollundmannen	405-380 f.v.t.
5	Borremose I	361-106 f.v.t.
6	Ellingkvinnan	355-205 f.v.t.
7	Huldremosekvinnan	210-41 f.v.t.
8	Stryhesejes mose	ej daterad
9	Lykkegårdens mose	ej daterad

Tabell 1. Mossliken och deras kalibrerade åldrar, datering 1,2 av (Nielsen och Sørensen 2018), datering 3 av (Sjögren *et al*. 2017), datering 4 av (Nielsen *et al*. 2018), datering 5, 7 av (Mannering *et al*. 2010), datering 6 av (van der Plicht *et al*. 2004).

Det material som används i detta arbete baseras främst på litteratur som behandlar och tolkar dessa nio mosslik, men även litteratur som omfattar fenomenet mosslik i stort. Utöver de moderna texter som omnämner de döda i mossen kommer även historiska källor att användas och tolkas då dessa förtäljer oss om hur samhällen och individer tidigare tänkt kring rättvisa, religion, döden och andra företeelser som kan kopplas till mossliken. Den främsta historiska skildringen som kan kopplas till mossliken är verket *Germania* som skrevs av den romerska historikern Tacitus under vår tideräknings första århundrade. I och med att historiska källor används i arbetet, samt på grund av andra faktorer såsom mossens bevarandeförhållanden och skador som kan ha uppstått i mossen, eller utelämning av information vid torvtäkt baseras alla studiens delar på ett källkritiskt perspektiv. I denna uppsats är ett källkritiskt tillvägagångssätt av stor betydelse och de källkritiska problem som omger mossliken kommer därför att diskuteras vidare i nästa kapitel.

För att undersöka och analysera det skrivna materialet som berör mossliken genomförs i arbetet en komparativ litteraturstudie där olika teorier källkritiskt beskrivs och jämförs för att skapa en så omfattade teorigrund som möjligt. Då det är mossliken och deras kontexter som är av intresse kommer dessa, med hjälp av litteraturen, diskuteras med utgångspunkt från varje enskild individ, men också utifrån arkeologisk kontext och i relation till de samhällen de levt i. Arbetet

utgår från begreppet och teorin agens samt Guenivere Granites (2016) fyra möjliga teorier om varför dessa individer dött och begravts i mossarna. Granite presenterar i sitt ramverk olika fysiska aspekter av mossliken vilka kan hänvisas till de olika teorierna.

De fyra teorierna i fråga är först och främst praktisk teori, vilken förklarar mosslik som inte visar spår av fysiskt trauma och menar att mossen skulle ha varit en praktisk begravningsplats. Den andra teorin, socialrituell teori, ser mossen ur ett rituellt ljus där människor placerats efter en ritualistiskt död kännetecknad av överflödigt våld. Den tredje av Granites teorier är avhumaniseringsteorin vilken delar flera attribut med den socialrituella teorin. Avhumaniseringsteorin förklarar dock mossliken död utifrån en straffrelaterad kontext där avhumaniserande aspekter av mossliken belyses. Den sista teorin, oavsiktlig död eller självmordsteori, ger förklaring till mosslik vars död inte kan förklaras som naturlig men vars placering i mossen bör ses som oavsiktlig. Granite menar att mossliken, utifrån dessa teorier, bör studeras separat som enskilda individer då det i tidigare forskning funnits en tendens till förutfattade meningar och generaliserande antaganden om att alla mosslik dött av samma anledning och gått samma öde till mötes (Granite 2016: 212). I detta arbete kommer de nio mosslik som är av intresse att enskilt undersökas och analyseras för att därefter, i mån av tillgänglig information, kategoriseras till en eller flera av dessa teorier.

1.3 Källkritik

1.3.1 Mossen

Det finns flera källkritiska aspekter som bör nämnas vid en studie som denna. Då materialet som tolkas i denna text tidsmässigt sträcker sig över flera tusen år är en viktig hållningspunkt för analysen att inte se mossliken som ett universellt fenomen. De neolitiska mossliken hamnade inte nödvändigtvis i mossen på grund av samma anledningar som mossliken från järnåldern. Detta gäller även inom de bestämda tidsperioder som finns. För att skapa en trovärdig och källkritisk analys kommer därför de nio mosslik som diskuteras i detta arbete att analyseras individuellt och inte som en grupp. Detta för att motverka generaliserande antaganden och slutsatser.

När det gäller mossen som fyndkontext finns det dessutom flera andra faktorer som påverkat hur materialet i dem presenterats och bevarats för eftervärlden. En faktor som kan påverka hur forskare idag ser på och tolkar mossliken och deras kontexter är mossens bevarandemöjligheter.

En viktig distinktion som bör göras mellan mossar är det faktum att det finns olika sådana. I mossen finns torv vilken kan delas in i två typer, mosstorv och kärrtorv. Mosstorv skapas främst i områden med stor nederbörd medan kärrtorv är mer beroende av topografiska faktorer snarare än klimatologiska. Kärrtorv skapas med hjälp av stillastående vatten som sakta fylls med dött växtmaterial. Då vattnet innehåller låga halter syre förhindras växtmaterialet från nedbrytning. Denna process fortsätter tills vattnet helt fyllts av dött växtmaterial. Vattnet som kärrtorven bildas i har ett relativt högt mineralinnehåll vilket skiljer sig mot vattnet i mosstorven vilket innehåller mycket mindre mineraler. När en vattenkälla fyllts upp av kärrtorv kan denna i vissa fall vidareutvecklas till en högmosse. Om grundvattnet i kärret inte längre kan nå kärrets mittpunkt blir denna i stället helt beroende av regnvatten. Regnvattnet är mindre näringsrikt än grundvattnet kärrtorven tidigare bildats i, vilket innebär att endast de växter som anpassat sig till dessa förhållanden nu kan leva och växa här. Dessa växter består främst av olika typer av mossor (van der Sanden 1996: 21f).

De nya mossorna i kärret bildar ett nytt yttre lager och ett eget vattenförsörjande system som

inte är beroende av grundvattnet i botten av kärret. När mossorna dör bevaras deras växtdelar under mossans egen vattennivå som mosstorv. Torven som bevaras på detta sätt växer och reser sig över det omkringliggande marknivån och bildar på så vis en högmosse (van der Sanden 1996: 22).

Bevarandeförhållandena skiljer sig drastiskt mellan mossar bestående av mosstorv och kärr bestående av kärrtorv. När en kropp placerats i eller på annat sätt införlivats i en högmosse bevaras den med hjälp av en polysackarid kallad sphagnan som finns i olika typer av vitmossa. En polysackarid är en lång molekyl bestående av många monosackarider, det vill säga kolväten. I levande vitmossa är dessa polysackarider, inneslutna i mossans cellväggar. När mossan dör frigörs polysackariderna långsamt från dess cellväggar och löses upp. Sphagnan är en instabil förening och omvandlas efter de lämnat mossans cellväggar till brun humussyra genom en rad mellanliggande föreningar. I denna process kan de olika föreningarna som skapats, bindas till andra ämnen såsom kalcium och kväve. Kalciumet utvinns från kroppen som ligger i mossen vilket innebär att kalciumet blir otillgängligt för bakterier vilket motverkar bakterietillväxten i kroppen. Denna reaktion skapar en rad andra komplexa reaktioner där kroppens hud blir mörkare och håret blir rött. Dessa reaktioner förhindrar bakteriernas tillgång till kväve vilket också förhindrar deras möjlighet för tillväxt (van der Sanden 1996: 18; Aldhouse-Green 2015: 54).

I dessa förhållanden kan en kropps hud, hår, naglar och inälvor bevaras tillsammans med kläder gjorda av ull, skinn och läder. Kläder gjorda av växtmaterial bryts dock ned och försvinner i högmossen. I kärrtorven, som har betydligt högre kalkhalter än mosstorven i högmossen, bevaras endast skelettet medan kroppens mjuka vävnad, tillsammans med hår och kläder av ull, läder och skinn helt bryts ned (van der Sanden 1996: 18). I och med de olika bevarandemöjligheterna i kärrtorv och mosstorv har även liken de olika mossarna frambringat fått olika namn; mossmumier och mosskelett (van der Sanden 1996: 18f).

Tack vare mossmumiernas bättre bevarade form har dessa varit av störst intresse för forskningen. Detta för att deras välbevarade kroppar och de textilier som i vissa fall hittats med dem kan ge information om bland annat sjukdomar som påverkar organ, vad deras sista måltid bestått av och utseendemässiga faktorer i form av håruppsättningar och kläder som följt dem i mossen (van der Sanden 1996: 20). Då mossen i vissa fall kan bevara stora mängder av organiskt material är det också viktigt att ta hänsyn till det material som inte bevaras eller på annat sätt avlägsnats från platsen.

Som nämndes tidigare bevaras inte växtmaterial i mossen vilket innebär att kläder eller, vilket är av intresse för detta arbete, rep och snaror gjorda av växter ofta förmultnar och försvinner från sin kontext. Benmaterial kan ha avlägsnats av djur och stenmaterial, som inte bryts ned, kan ha avlägsnats av människor. Det är viktigt att utgå från hållningen att inte allt som en gång deponerats i mossen, idag finns kvar (Berggren 2010: 40).

En problematik som tidigt uppstod bland mumier, och inte bara de från Europas mossar, var deras förmodade medicinska egenskaper vilket under 1600-talets torvtäkt resulterade i att de maldes ned och såldes som läkemedel (van der Sanden 1996: 20; Aldhouse-Green 2015: 16). Idag finns endast ett fåtal av de flera hundra mosslik som skriftligt dokumenterats kvar. De som varit bäst bevarade är idag utställda på museum, medan de som ansetts vara av sämre skick bevaras i lådor i museimagasin. Det finns idag också en grupp av mosslik som endast finns bevarade i skriftlig form, i allt ifrån tidningar till brev och böcker. Från dessa mosslik finns inga fysiska lämningar kvar vilket innebär att de skriftliga källorna bör granskas och tolkas kritiskt då informationen i dessa inte kan kontrolleras (van der Sanden 1996: 20).

En sista hållpunkt för källkritisk analys gällande mossen som fyndkontext baseras på de mosslik som helt saknar både skriftlig och fysisk notering. Det går rent hypotetiskt att anta att flera mosslik som hittats under torvtäkt inte rapporterats in av torvgrävare och deras överordnade på grund av de svårigheter detta skulle medföra. Vid en undersökning skulle förmodligen polis och rättsväsende tillkallas till platsen vilket för torvbrytningen skulle innebära förlorande av tid och pengar. Det går inte att säga hur många mosslik som kan ha gått förlorade i ett sådant scenario (van der Sanden 1996: 20), men det är viktigt att ha i åtanke för den förståelse som finns och de tolkningar som gjorts av mossliken fram tills idag.

För de nio mosslik som behandlas i detta arbete finns det ett antal källkritiska aspekter att beakta som går att koppla till mänskliga brister i handhavandet av kvarlevorna. Flera av de mosslik som hittades under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet förlorade vid urgrävningen flera kontextuella fynd. Mosslik, såsom Huldremosekvinnan och Ellingkvinnan, blev efter de hittats bortglömda och förbisedda inom mossliksforskningen. Som nämndes tidigare har det över lag också forskningsmässigt funnits ett större värde i att undersöka de mer välbevarade mossmumierna som därmed fått större vetenskaplig och arkeologisk uppmärksamhet än mosskeletten. I detta arbete är ungefär hälften av de intressanta mossliken skelettfynd och bland dessa saknar två av dem både ingående undersökningar och dateringar vilket skapar omfattande svårigheter för att genomföra tolkningar. Avsaknaden av dateringar innebär att de två mosslik vilka hittats i Lykkegårdens mose och Stryhseje mose, inte tidsmässigt kan preciseras till någon epok, kultur eller religiositet.

1.3.2 Förutfattade meningar i tolkningar av dåtida fynd

En andra källkritisk aspekt som är viktig att ta hänsyn till är de tidigare tolkningar som gjorts av mossliken. Det går ur ett historiskt perspektiv att se trender kring de förklaringar som funnits för mossdeponeringar av människor. De första mossliksteorierna baserades till en början på den romerska skribenten Tacitus och hans litterära verk *Germania* som skrevs någon gång under vår tideräknings första århundrade. Texten *Germania* ger ett intryck av att vara ett etnografiskt verk med syfte att skildra den germanska befolkningen i norra Europa, men det finns inga belägg för att Tacitus själv besökt de områden han själv beskriver. Det går därför inte att veta om texten är baserad på hans egna besök i området eller på andra- eller tredjehandskällor. Det är viktigt att understryka att innehållet i Tacitus text inte går att verifiera och det går inte heller att bortse från det faktum att Tacitus med stor sannolikhet hade en underliggande agenda baserade på politiska motiv när han skrev sin bok. Det Tacitus skrev i boken *Germania* bör därför inte tolkas som ren fakta (van der Sanden 1996: 171).

En andra aspekt som bör tas upp när det gäller en källkritisk granskning av Tacitus *Germania* är tidsaspekten. *Germania* publicerades under vår tideräknings första århundrade. (van der Sanden 1996: 171) vilket innebär att de möjliga tolkningar som kan göras utifrån denna text bör begränsas till denna tids mosslik. Det går därför inte att dra slutsatser om mosslik från neolitikum, bronsåldern, eller tidig järnålder med Tacitus som källa.

På senare år har mosslikens öden framför allt tolkats vara offer i en rituell kontext. Begreppet offer och dess betydelse för skandinavisk arkeologi finns att hitta i akademiska texter sedan 140 år tillbaka i tiden. I artikeln *A View from a Fen: On the Concept of Sacrifice and the Possibility of Understanding Neolithic Wetland Depositions* (2016) problematiserar Åsa Berggren, de idag, standardiserade antaganden och tolkningar som ofta görs för material som hittats i mossar. Den slutsats som ofta nås för alla fynd från mossen är att de varit offer. Berggren menar att denna slutsats inte alltid är lämplig utan snarare är en tolkning som tagits som given (Berggren 2016: 32).

Den källkritiska problematiken grundas därför här i ett antagande om att offer ägt rum vid alla tidpunkter av mänsklighetens historia. Hur kan den arkeologiska forskningen idag närma sig fenomenet offer när det material som studeras är flera tusen år gammalt, när det varken finns ikonografi eller nedtecknad information som kan styrka de tolkningar som gjorts och fortfarande görs (Berggren 2016: 32).

Berggren menar att offerbegreppet idag grundas i både explicita och implicita antaganden vilka är problematiska när de appliceras på förhistoriska samhällen. Idag är offer en universell kategori och det tas för givet att alla människor i alla kulturer har praktiserat offrande. Ett antagande som detta leder till tolkningar som utesluter andra möjliga alternativ och förklaringar. Det finns i Skandinavien idag tre kategorier av fyndplatser som används för att förklara framför allt neolitisk förhistoria. Dessa är boplatser, gravplatser eller offerplatser. Om ett objekt inte kan hänvisas tillhöra en boplats eller en gravkontext används i stället per automatik offertolkningen då det inte finns några andra tolkningar kvar att tillgå. För att nå denna slutsats görs antaganden om att dessa tre kategorier representerar alla aspekter av ett förhistoriskt samhälle. Detta resonemang är i sig själv problematiskt då det utifrån fragmentariska arkeologiska kontexter inte går att skapa en fullständig förståelse av en förhistorisk period baserat på förutbestämda kategorier (Berggren 2016: 33).

Med antagandet att offer är ett universellt fenomen skapas dock också ett andra problem. Då offer som kategori erkänns, skapas ett underlag för att aktivt söka efter arkeologiskt material där fenomenet ytterligare kan bevisas. Genom denna väg att närma sig det arkeologiska materialet finns det en risk för att variationer i materialet glöms bort. Offerkategorin blir till en täckande benämning som homogeniserar olika förhistoriska seder till en allomfattande företeelse (Berggren 2016: 33f).

Utöver offerbegreppets problematiska användning vid kategorisering av material och kontexter baseras även konceptet offer på problematiska värderingar. Äldre offerteorier från 1700- och 1800-talen ligger till grund för dagens offerteorier. De äldre teorierna baseras på västvärldens religiösa värderingar vilka grundas i tanken om att andra religioner och trosuppfattningar historisk ansetts vara mindre utvecklade. Offerbegreppet tyngs därför idag av dessa tidigare värderingar vilket skapar en risk för att samtida arkeologiska tolkningar vidare sprider gömda nedvärderande och evolutionistiska normer från förr (Berggren 2016: 34).

När det gäller tidigare tolkningar som gjorts kring mossen och dess innehåll, oavsett om de gäller de äldre tolkningarna från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal som baseras på Tacitus eller de modernare tolkningarna där offer står i fokus är det viktigt att källkritiskt granska de slutsatser som dragits kring mossliken. Vidare i arbetets teoridel beskrivs vikten av att se mossliken som enskilda individer och att inte tolka dem som en homogen grupp eller fyndkategori. För att besvara de frågeställningar som presenterats och för att syftet skall uppnås grundar sig de kommande analyserna i denna uppsats på ett källkritiskt förhållningssätt gentemot de tolkningar som tidigare gjorts av mosslik med snaror kring halsen.

1.4 Tidigare forskning

Mystiken som omger mossliken och frågor om hur och varför de hamnat i mossarna har länge diskuterats. Genom åren har flera kontroversiella teorier belysts (van der Sanden 1996: 166). Fynd av mosslik kan spåras tillbaka till 1500-talet då en ökad efterfrågan av bränsle skapade en ny form av kommersiell sysselsättning, nämligen torvbrytningen. Torvbrytningen i mossarna resulterade under 1600-talet i de första fynden av mosslik i Europa. De flesta av dessa tidiga fynd av mosslik fick egentligen inte någon form av varken antikvarisk, historisk eller

arkeologisk uppmärksamhet. De maldes i stället till stoft och såldes som läkemedel (Aldhouse-Green 2015: 15f). Under 1700-talet går det dock att urskönja de första teorierna kring hur, varför och vilka människor som hamnat i mossen (van der Sanden 1996: 166).

I den tidiga diskursen kring mossliken under tidigt 1800-tal låg fokus bland forskare främst på den romerska historikern Tacitus skildringar av germanerna i verket *Germania* som publicerades under det första århundradet vår tideräkning (van der Sanden 1996: 171). I *Germania*s kapitel 12 skriver Tacitus att fega, desertörer och de som vanärat sin kropp dränktes och trycktes ned i sumpiga träsk under grenar och ris (Granite 2016: 217). Denna tolkning, att mossliken skulle utgöra kvarlevorna av förbrytare gjordes först av Fridrich Arends år 1824 men kom genom åren att få flera anhängare. En av dessa var arkeologen och antropologen Johanna Mestorf (1828-1909).

Johanna Mestorf myntade begreppet mosslik eller ”Moorleiche” i katalogen *Über die in Holstein und anderwärts gefunderen Moorleichen* från 1871 där hon gjorde en systematisk studie av tolv välbevarade mosslik från Irland, Tyskland och Danmark (van der Sanden 1996: 49; Giles 2020: 5). År 1900, i texten *Moorleichen,* presenterade Mestorf även tre teorier som var ämnade att förklara hur mossliken mött sin död. De tre teorierna hon presenterade var att mossliken antingen dött genom egen olycka, att de var kvarlevorna av brott som begåtts eller att de döda var bestraffade brottslingar likt de Tacitus beskrivit i sin text *Germania*. Mestorf menade själv att det två första teorierna var osannolika framför allt då hon ansåg att dessa teorier inte kunnat generera kvinnliga mosslik. Hon argumenterade för att kvinnor aldrig själva skulle ströva omkring ensamma så långt ifrån upptrampade vägar för att sedan bli mördade eller på egen hand drunkna i mossen. Mestorf ansåg därför att den tredje teorin som låg i linje med Tacitus tankar om dödsstraff, var mest sannolik (van der Sanden 1996: 166).

Tacitus nästan 2000 år gamla text fick dessutom under andra världskriget ett nytt politiskt värde. I linje med nazisternas värderingar tolkade Heinrich Himmler i ett tal år 1937 Tacitus beskrivning av de vanärade som synonymt med homosexualitet och använde därigenom mossliken som propaganda och som ett historiskt bevis för nazismens politiska värderingar. Året efter Heinrich Himmlers tal om mossliken gjorde arkeologen och nazisympatisören Herbert Jankuhn liknande tolkningar av mossliken utifrån Tacitus texter. Jankuhn menade att kvinnliga mosslik endast kunde tolkas vara avrättade äktenskapsförbryterskor medan de manliga mossliken representerade individer som varit fega eller begått perversa sexualbrott (van der Sanden 1996: 167).

Under 1950-talet etablerades en ny möjlig förklaring till mosslikens öde där begreppen ritual och religion stod i fokus. Flera forskare menade nu att människorna som hittats i mossarna ska ha utgjort efterlämningarna av en tradition av mänskligt offrande. De forskare som var framstående för etablerandet av denna teori var bland annat Elise Thorvildsen som presenterade sina teorier om att mossliken kan ha haft en rituell betydelse i texten *Menneskeofringer i oldtiden. Jernalderligene fra Borremose i Himmerland* (1952) samt Peter Vilhelm Glob som i sin bok *Mosefolket: Jernalderens mennesker bevaret i 2000 år* (1965) menar att mossliken utgjort fertilitetsoffer till gudinnan Nerthus (van der Sanden 1996: 168). Glob och hans bok från 1965 beskrivs ofta idag som en av anledningarna till att ett allmänt intresse för mossliken fick sin början. Detta då han i sin bok presenterade en otrolig samling av flera välbevarade europeiska mosslik och därigenom gjorde informationen om dessa tillgängliga för allmänheten (Aldhouse-Green 2015: 8).

Offerteorin har sedan 1950-talet utgjort en av de främsta och mest använda tolkningarna för att förklara mossliken och deras död, men denna tolkning har på senare tid blivit alltmer kritiserad.

I artikeln *A View from a Fen* (2016) problematiserar Åsa Berggren den standardiserade tolkning som ofta görs där slutsatsen vanligtvis visar att det material som hittas i våtmark och mossar automatiskt utgjort förhistoriska offer (Berggren 2016: 32). Denna problematik påvisar även Guinevere Granite (2016) som i artikeln *Understanding the Death and Burial of Northern European Bog Bodies* menar att tidigare forskare baserat sina tankar om mosslik på generaliserande tolkningar. Granite menar att det inte finns en universell tolkning som kan förklara alla mossliks öden, hon menar i stället att mossliken bör studeras som separata individer och inte som ett allomfattande fenomen (Granite 2016: 212).

I den samtida arkeologiska forskningen som berör och tolkar mossliken finns det flera framstående författare. En av dessa är Miranda Jane Aldhouse-Green som i böckerna *Dying for the gods: Human Sacrifice in Iron Age & Roman Europe* (2001) och *Bog bodies uncovered: solving Europe's ancient mystery* (2015) belyser mossliken, de tolkningar som gjorts kring dem samt frågor och svårigheter som omger mosslikens kontexter. Dessa svårigheter och den problematik som finns kring tolkandet av mosslik, framför allt tolkningar kring varför de placerats i mossar, återkommer även i samlingsverken *In the Darkest of Days: Exploring Human Sacrifice and Value in Southern Scandinavian prehistory* (Walsh *et al.* 2024) och i *Diversity of Sacrifice: Form and Function of Sacrificial Practices in the Ancient World and Beyond* (Murray *et al.* 2016).

Likt Aldhouse-Greens omfattande böcker om mossliken finns det flera andra verk från de senaste 40 åren som givit breda och innehållsrika presentationer och tolkningar om de europeiska mossliken. I boken *Ancient Danish textiles from bogs and burials: a comparative study of costume and iron age textiles* (1980) gör textilarkeologen Margrethe Hald en omfattande och detaljerad återgivelse av ett flertal textilier och annan utstyrsel som påträffats både i danska mossar och i andra gravkontexter. Den nederländska arkeologen Wijnand van der Sandens återger i sin bok *Through Nature to Eternity: The Bog Bodies of Northwest Europe* (1996) både en arkeologihistorisk skildring av aspekter som berör idéer och tidigare tolkningar av mossliken samt ett flertal beskrivningar av flera nordeuropeiska mosslik. En av de nyare böckerna som behandlar mossliken i en mer omfattande form är boken *Bog bodies: face to face with the past* (2020) skriven av Melanie Giles.

Utöver de mer omfattande verken finns det även flera författare som genomfört undersökningar av mossliken i individuella analyser. Här är särskilt osteologen Pia Bennike tillsammans med arkeologen Klaus Ebbesen framstående. De har själva i texterna *Stenstrup-manden* (1985), *The Bog Find from Sigersdal: Human Sacrifice in the Early Neolithic* (1986) och tillsammans med den danska arkeologen Lise Bender Jørgensen i *Early neolithic skeletons from Bolkilde bog, Denmark* (1986) gjort ingående osteologiska och arkeologiska analyser av olika mosslik och deras kontexter. Bland författarna som specialicerat sig på enskilda individer finns även Christian Fischer, som i synnerhet tolkat mossliken Tollundmannen och Ellingkvinnan från Bjældskovdal vilka går att läsa om i texterna *Moseligene fra Bjældskovdal* (1979) och i *Tollundmannen: graven till guderne* (2007).

2. Teori

I tidigare forskning har flera olika teorier använts för att förklara och analysera mossliken. De mest framstående är rituell teori och handlingsteori. Den rituella teorin grundar sig i konceptet ritual, vilken likt begreppet offer, inte helt saknar problem. I äldre litteratur har begreppet ritual under en längre tid haft en universell definition vilken ofta baseras på flera kriterier som skall uppnås för att definitionen skall uppfyllas. Dessa kriterier har bland annat bestått av tankar om

repetition, formalism och hållbarhet. Kriterier som dessa är problematiska då vissa handlingar riskerar att falla utanför detta ramverk, ett exempel på en sådan handling kan vara en som anses vara rituell baserat på vilka som medverkat i dem. En sådan handling går inte att utläsa i det arkeologiska materialet (Berggren 2016: 34).

I samtida diskurser är framför allt Catherine Bell en framstående kritiker av de fasta ramverk som byggts upp kring ritualiseringskonceptet. I sin bok *Ritual theory, ritual practice* (2009) genomför Bell en kritisk granskning av begreppet ritual för att undersöka begreppets underliggande problem och de ramverk denna kategori påtvingar dagens teoretiska diskussioner (Bell 2009: 3). Bell når slutsatsen att konceptet ritual inte bör bestå av satta kriterier som ska bestämma om objekt varit eller inte varit rituella och att ritualiseringskonceptet inte bör användas som en förutbestämd kategori som måste finnas i en kultur utan i stället som en generell förklaring för mänskligt handlande (Bell 2009: 219).

När det kommer till handlingsteori baseras denna ofta också på begrepp såsom ritual och offer. När teorin appliceras på en kontext hamnar handlingen i fokus, det vill säga det fysiska och praktiska utförandet av en handling och förutbestämda kategorier såsom offer eller ritual tas inte för givet. Det mänskliga agerandet, och vad detta kan säga om forntidssamhället, står i fokus. Handlingsteorin baseras i grunden på tanken om en dynamiskt och genererande förhållande mellan samhälle och individ. Tankarna om handling kan spåras tillbaka till tidigt 1900-tal men det var inte förrän under 1970-talet handlingsteorin började formuleras och nyttjas på allvar. Det finns ingen enhetlig definition för handlingsteorin. Olika teoretiker lägger olika vikt vid olika aspekter av mänskligt handlande, men där finns en gemensam faktor, strävan efter att förklara hur enskilda handlingar och samhällets strukturer tillsammans format både varandra och historien (Berggren 2010: 104f).

Både den rituella teorin och handlingsteorin har varit och är av stor vikt inom arkeologi som behandlar mossfynd och mosslik. Begreppen ritual och handling utgör även grunden för de två teorier som används i detta arbete, teorin om agens och Guinevere Granites (2016) fyra mossliksteorier. I analysen används agens för att förstå de individuella mossliken och Granites (2016) teorier ger en bredare ram för att kategorisera mosslikens öden.

2.1 Agens

Agens som teori fick sin startpunkt inom arkeologin under 1980-talet och den representerade då och presenterades delvis, som en kritik mot den tidigare väletablerade processuella teorin (Barrett 2001: 141). Den processuella arkeologin, eller ”New Archaeology” inleddes under 1960 och 1970-talen och baserades på ett antropologiskt synsätt för att tolka förhistoriska samhällen. Grundidén i den processuella arkeologin var tanken om att samhällen gick att dela in i flera underordnade system som interagerade med varandra och den omkringliggande miljön i ett fast ramverk. Det som var intressant för de processuella arkeologerna var de processer som föranledde och därmed förklarade de förändringar som uppstod i samhället. Målet var därmed att frångå tidigare förenklade traditioner av att endast beskriva arkeologiska bevis till att skapa stabila förklaringar för de mönster som går att hitta i arkeologiska kontexter (Darvill 2008a).

Den processuella arkeologin följs av den postprocessuella arkeologin som utgår från en kritisk ståndpunkt gentemot den föregående där tolkningar, i stället för att utgå från förutbestämda modeller, riktar fokus mot sociala faktorer och föreställningar om hur mänskliga samhällen fungerat. Försök att förstå förhistoriska samhället grundas inom den postprocessuella arkeologin för att söka svar på hur samhällen förändrats och varit uppbyggda baserat på mänsklig beteende (Darvill 2008b).

Det var i den postprocessuella idévärlden sociologen Anthony Giddens etablerade begreppet agens inom arkeologisk teori. Giddens motsatte sig tidigare strukturalistiska teorier om relationen mellan individer och samhälle vilka baserades på tanken om att samhället själv skapar strukturer. Strukturer som samhällets invånare mer eller mindre accepterar eller förblir passivt neutrala mot. Dessa strukturer möter först motstånd vid en revolutionär rörelse som bryter cirkeln av social reproduktion. De tidigare uppfattningarna av relationen mellan samhälle och individ byggde därmed på en föreställning om att strukturer har mer makt än individer. Giddens menade inte att sociala strukturer inte finns eller att de inte är viktiga utan i stället att individer som agenter i samhället, samt agenter i skapandet av sina egna liv, förstår och ser dessa strukturer och aktivt arbetar för att systemet skall gynna dem på bästa sätt (Praetzellis 2015: 109f).

Agens som en arkeologisk teori och som koncept, ger liv åt förhistoriens människor och gör dem till agenter som är kapabla till egna insikter, något som utmanar arkeologer och teoretiska perspektiv som menar att människors agerande fullt beslutas utifrån yttre förhållanden (Barrett 2001: 141).

Sedan Anthony Giddens presenterat agens som ett teoretiskt koncept och perspektiv har begreppet varit omdiskuterat inom arkeologisk forskning och det finns ingen definitiv förklaring till vad agens verkligen innebär (Dobres och Robb 2000: 3). I samlingsverket *Agency in Archaeology* (2000) belyses flera olika sätt agens kan förstås och användas inom arkeologin. Utifrån en Marxistisk synvinkel kan agenterna i ett samhälle förklaras ha agerat utifrån egna mål vilka är givna och baserade på socialt konstruerade intressen. Det vill säga att agentens mål baseras på de positioner de har i samhället. I ett samhälle där det finns en konflikt över makt och resurser genereras därför liknande handlingar från agenter i andra likartade samhällen med liknande sociala strukturer (Brumfield 2000: 249).

En andra synvinkel är i stället att agenter kan vara unika i deras egna kulturella och historiska sammanhang. Ur ett sådant perspektiv av agens blir argumentet i stället att agenters mål och handlingar inte bara avgörs av socialt konstruerade intressen utan också av djupt rotade kulturella värden och förpliktelser. Agenterna handlar utifrån kulturellt specifika mönster baserade på uppfattningsförmåga, logik och egna värderingar som formar deras förståelse av verkligheten. Agensen avgörs i dessa tolkningar framför allt av agentens egen identitet och utifrån detta synsätt finns det inga förutsägbara handlingsförlopp då alla agenter agerar olika även när de konfronteras med identiska omständigheter (Brumfield 2000: 249f).

I denna uppsats där det är individuella agenter som är av intresse, nämligen de nio mossliken, inom en tidsrymd av ungefär 4000 år går det inte att undersöka samtliga genom att utgå från att de haft samma förutsättningar i livet. För att kunna analysera mossliken kommer därför studien att utgå från tanken om att agentens handlingar inte bara grundar sig i socialt konstruerade intressen utan också i individuella värderingar och den egna uppfattningen om den omgivande världen. Arkeologi skapar möjligheten att rekonstruera förhistoriska kontexter. Även kontexter innefattande individer som faller utanför det typiska ramverket. Analyser av dessa människor, som tidigare betraktats som offer av historian kan nu bli skaparna av sin egen historia.

2.2 Granites mossliksteorier

I artikeln *Understanding the Death and Burial of Northern European Bog Bodies* (2016) argumenterar Guinevere Granite mot samtida försök att studera mosslik vilka ofta slutar i generaliserande förklaringar. Mossliken studeras som en homogen grupp och inte som enskilda individer vilket har skapat uppfattningar om att de alla dött på grund av samma orsak (Granite

2016: 212). I sin text skapar Granite ett ramverk för att förklara varför mossliken dött och gravsatts i mossen. Hon utgår från fyra möjliga förklaringar med vilka hon menar att mosslikens dödsorsaker kan bestämmas till. De olika teorierna och dess ramverk är inte uteslutande av varandra, Granite menar att det ibland är nödvändigt att applicera fler än en av de fyra teorierna för att skapa förståelse för vissa mosslik (Granite 2016: 219).

De fyra teorierna och det ramverk Granite utformat grundas i en vilja av att inte skapa generaliserade antaganden. De baseras till stor del på de tidigare problematiseringar som gjorts av begreppen offer och ritual, vilka har nämnts tidigare i denna uppsats, samt på idéer om individers egna handlingar och agens.

2.2.1 Praktisk teori

Den praktiska teorin bekräftar det felaktiga antagande som historiskt gjorts om att alla mosslik varit människooffer. Vissa av mossliken påvisar inga bevis för att de utsatts för trauma vid dödstillfället, och i många fall går det inte att avgöra hur individuella mosslik dött. Den praktiska teorin förbiser inte möjligheten att mosslik kan ha dött av naturliga skäl såsom av sjukdom eller ålder, teorin bortser inte heller från möjligheten att mossar använts som begravningsplatser på grund av praktikalitet. Nedsänkandet av ett lik i mossen skulle kunna ha varit ett snabbt och effektivt sätt att gravsätta döda och det utesluter dessutom behovet av mera komplicerade begravningstraditioner såsom kremering, vilket kräver stora mängder av energi och resurser (Granite 2016: 213).

2.2.2 Socialrituell teori

Den andra teorin, det vill säga socialrituell teori, är mycket mer komplex än den praktiska teorin. Denna teori bygger på sociala och rituella aspekter av olika förhistoriska nordeuropeiska samhällens förhållande till människooffer, både i form av religiösa och straffrelaterade skäl. Genom tiderna har de nordeuropeiska mossarna varit platser med stora mängder resurser som gynnat människan. Granite menar att mossen genom tiden setts som en lukrativ plats associerad med produktion, fertilitet och säsongsmässigt överflöd. Mossarnas återfylls årligen med nya resurser något som enligt Granite har inneburit att mossen fått ett eget symboliskt liv och en egen identitet av de som levt av mossens resurser. Hon menar att detta skulle kunna förklara varför mossar så ofta associeras med deponeringar och varför de tolkats vara platser för rituellt offrande. Vidare stödjer de flertaliga fynden av forntida objekt från mossen, såsom guld, smycken, vapen, dryckeskärl och andra föremål, tanken om att mossen var ett medium och en källa för sakrala offer till forntida religiösa gudomar (Granite 2016: 213).

Den socialrituella teorin bestyrks av historiska källor, och då framför allt av Tacitus, som beskriver att offer ska ha utförts av germanerna genom deponeringar i vattendrag, sjöar och i andra vattenansamlingar under vår tideräknings första århundrade. Granite menar att mossen, som varken kan definieras som fast mark eller vatten, skulle ha kunnat representera en offerplats för det eller dem som med avsikt deponerats i mossen. Människooffer kan därmed ha utförts för att blidka en eller flera gudomar där mossen agerat som en portal mellan den mänskliga världen och en andlig värld (Granite 2016: 213f).

Under den socialrituella teorins definition kring vad som kan tolkas som ritualistisk död, faller mosslik vars kroppar visar spår av överflödigt våld. Detta våld ska också ha varit det som förorsakat individens död. Det överflödiga våldet kan bestå av strypning och traumatiska skador orsakade av trubbigt våld eller halssnitt (Granite 2016: 214).

2.2.3 Avhumaniseringsteori

Avhumaniseringsteorin kan på många sätt liknas vid den socialrituella teorin. Det som skiljer de två teorierna åt är dock på vilka sätt de förklarar anledningen till mosslikens död. Enligt avhumaniseringsteorin utgör mossliken lämningarna av kriminella, utländska syndabockar eller krigsfångar som genom sin död fått sin mänsklighet fråntagen, de har blivit avhumaniserade. Granite menar att mosslikens rakade hår, att de varit bundna och att de burit kläder av päls och läder påvisar en rituell karaktär men att deras död kan ha grundats i dödsstraff, snarare än i mänskligt offrande (Granite 2016: 217).

Ytterligare bevis för att vissa mosslik ska ha mött sin död via dödsstraff menar Granite skulle kunna erhållas från mosslikens maginnehåll. Hon menar att i analyser av vissa mossliks maginnehåll kan tyda på att de inte omhändertagits väl dagarna innan deras död vilket också kan styrka den förnedrande aspekten i avhumaniseringsteorin. I kombination med de kläder de fått med sig i mossen, eller avsaknaden av kläder, samt att deras hår ibland rakats av, skapas en bild av att dessa individer hanterats på ett hårt och respektlöst sätt. Även det brutala sättet de dödats genom kan indikera att de använts som exempel för att avskräcka andra i samhället från att agera på liknande sätt som de gjort (Granite 2016: 217).

Om germanernas rättsskipning skrev Tacitus att fega, desertörer och vanhedrade dränktes i myriga träsk. Förespråkare för avhumaniseringsteorin ser inte mossen som en portal mellan den mänskliga och andliga världen utan i stället som en plats där kroppen inte bryts ned eller får ro. En gravplats där kriminella kan hållas inlåsta för sina brott för all framtid (Granite 2016: 2017).

2.2.4 Oavsiktlig död eller självmordsteori

Den sista teorin Guinevere Granite presenterar är mosslik vars placering i mossen kan förklaras genom en oavsiktlig olycka eller självmord. Denna teori liknar till viss del den praktiska teorin då mosslik som passar in i denna kategori inte uppvisar fysiskt trauma som kan påvisa en specifik dödsorsak från tidpunkten de avlidit. Det som skiljer denna teori från den praktiska teorin är dock att döden inte varit naturlig och att kroppen inte avsiktligt deponerats i mossen, kroppen har snarare hamnat i mossen av en slump eller genom självmord (Granite 2016: 218f).

3. Presentation av fynd och kontext

För att skapa en förståelse för de nio mosslik som ligger till grund för denna uppsats kommer dessa nu att presenteras med fokus på deras individuella fyndkontexter. Utöver att de nio mossliken presenteras och beskrivs kommer även, i mån av tillgänglig information, också andra relevanta aspekter som fyndplatsens omkringliggande arkeologiska miljö att presenteras.

3.1 Mosslik från neolitikum

3.1.1 Sigersdal A

År 1949 under torvgrävningar hittades två mänskliga skelett i Sigersdal mose i närheten av Veksø på norra Själland. De båda har fått namnen Sigersdal A respektive Sigersdal B, i denna uppsats är det framför allt skelett A som är av intresse (Bennike och Ebbesen 1986: 86). De två skeletten har genom osteologiska undersökningar fått fastställda dödsåldrar vilka visade att de båda varit mycket unga vid tidpunkten för deras död. Skelett A ska enligt undersökningen dött vid en ålder mellan 18-20 år och skelett B var runt 16 år vid dödstillfället (Bennike och Ebbesen 1986: 91).

Vid könsbestämning av mänskliga kvarlevor är en av de viktigare delarna vid en undersökning kraniet. Bland de osteologiska skillnader som finns mellan barn- och vuxenskelett ändras ofta kraniet markant under puberteten, och då framför allt hos män vars kranium ofta är markant större och har mer framträdande muskelfästen. Då förändringarna som kan vara användbara för att avgöra ett skeletts kön inte ändras förrän under puberteten är det osteologiskt svårt att helt säkert könsbestämma de två individer som hittats i Sigersdal mose. Vid den osteologiska undersökningen av Sigersdal A observerades det att skelettets kranium främst hade kvinnliga anletsdrag, denna observation ifrågasätts dock på grund av individens unga ålder. Bäckenet på skelett A visade både karakteristiskt manliga och kvinnliga attribut medan de övriga skelettdelarna, framför allt armarnas och benens länd, indikerade att individen varit en kvinna. Individens muskelfästen och robusthet pekade också mot att individen troligtvis varit en kvinna. Genom att väga de olika osteologiska egenskaperna menar Pia Bennike och Klaus Ebbesen som genomfört undersökningar av benen, med osäkerhet på grund av att skelettet inte varit fullt färdigutvecklat vid dödstillfällen, att skelett A varit en kvinna (Bennike och Ebbesen 1986: 91).

Vid tidpunkten för skelettfynden i Sigersdal mose hann torvgrävarna, innan förstärkning kallats till platsen, gräva fram hela skelett B. De hittade också ett kärl som blivit korologiskt daterad till tidigneolitikum under tiden för trattbägarkulturen (Bennike och Ebbesen 1986: 96), en skalle från en ko, tre underkäkar från nötkreatur, en del av en hästskalle, fragment från en getskalle, underkäken från ett rådjur, ett sköldpaddskal samt revbenen från antingen en häst eller kossa. Torvgrävarna hann dessutom gräva fram några ben från skelett A innan geologen Svend Thorkild Andersen kallades till platsen (Bennike och Ebbesen 1986: 86).

Skelett A blev, till skillnad från skelett B, försiktigt utgrävd och blev detaljrikt dokumenterad och fotograferad (Bennike och Ebbesen 1986: 86). Skelett A var efter utgrävningen nästintill komplett och runt nacken på individen återfanns dessutom ett rep. Detta har tolkats som ett indirekt bevis för att individen inte frivilligt valt att möta sin död i Sigersdal mose. På kraniets vänstra sida fanns, när skelettet hittades, en stor öppning, vilken till en början tolkades utgöra en våldsskada som förekommit innan individens död. Efter senare undersökningar konstaterades det dock att det inte går att säkerställa att skadan skett medan individen var vid liv utan att skadan troligtvis tillkommit senare, möjligen under torvbrytningen vid fyndtillfället (Bennike och Ebbesen 1986: 93f).

Figur 1. Snörfragment från Sigersdal mose, (CC-BY-SA, Roberto Fortuna, Nationalmuseet, Danmark).

Repet som hittades runt halsen på skelett A skall, enligt rapporten, varit lagt dubbel och virats kring halsen flera gånger, på repet fanns dessutom en knut. Repet, eller snöret, är inte fullständigt utan är uppdelat i tolv delar varav den längsta är 30 centimeter lång med en diameter på 3 millimeter och är gjort av växtfibrer (Bender Jørgensen 1986: 105; Fig.1).

Skelett A från Sigersdal mose blev år 1986, genom C14-analys daterad till 4650±140 f.v.t. och tidsbestämdes då till tidigneolitikum och trattbägarkulturen (Bennike och Ebbesen 1986: 86).

År 2007 genomfördes nya C14 analyser av flera neolitiska mosslik, i dessa undersökningar fick skelett A från Sigersdal en ny datering som korrigerades och sammanställdes av Poul Otto Nielsen och Lasse Sørensen (2018). I den nya dateringen blev den kalibrerade åldern för skelett A i stället 3631-2916 f.v.t. vilket placerar individen i tidig mellanneolitikum i stället för tidigneolitikum (Nielsen och Sørensen 2018: 23f).

Som nämndes tidigare påträffades det i samband med fynden av Sigersdal A och B ett trattkeramiskt kärl som typologiskt kan sägas härstamma från samma tid som deponeringen av de två skeletten i mossen. Det gick dock inte att helt fastställa en korrelation mellan kärlen och skeletten då det var omöjligt att genomföra en C14-datering av kärlet. Frågan om individerna och kärlet deponerats tillsammans förblir därför obesvarad. I närheten av Sigersdal mose har flera andra spår av neolitisk verksamhet hittats. Omedelbart väster om mossen på toppen av en liten udde som skjuter ut i Sigersdal mose har en neolitisk fyndplats grävts fram, där hittades tunga skivformade skrapor samt fragment av 13 tunnackiga yxor. Det har spekulerats kring om dessa kan ha något att göra med fynden i mossen, men det går inte att avgöra. Ungefär 500 meter norr om Sigersdal mose finns en gruppering av tre megalitgravar; en dös, en numera förstörd långdös och en gånggrift. 700 meter nordväst om mossen finns ännu en långdös och 500 meter från denna fanns tidigare en dös som förstörts. Ungefär en kilometer söder om mossen fanns det tidigare också en megalitgrav. Den exakta kronologiska och mjöliga förbindelsen mellan de olika neolitiska fyndplatserna är idag oklar men det går att konstatera att området kring Sigersdal mose var ett aktivt landskap under neolitikum (Bennike och Ebbesen 1986: 96).

Bennike och Ebbesen (1986) drar i sin artikel *The Bog Find from Sigersdal: Human Sacrifice in the Early Neolithic*, slutsatsen att mossliken från Sigersdal mose kan utgöra spåren efter ett av de äldsta dokumenterade fallen av människooffer i Danmarks historia (Bennike och Ebbesen 1986: 96).

3.1.2 Bolkilde II

Ett andra mosslik, som på flera sätt liknar mosslik A från Sigersdal mose, är det mosskelett som fått namnet Bolkilde II. Under en torvgrävning år 1946 gjordes ett fynd av två mosslik i mossen Bolkilde i närheten på ön Als öster om södra Jylland. De båda skeletten grävdes fram av de torvgrävare som arbetade på platsen. Den information som berör utgrävningen baseras därför på landägarens återberättelser. De två skeletten som hittades i mossen har fått benämningarna Bolkilde I och Bolkilde II. Skeletten i Bolkilde mose hittades 2,5 respektive 0,5 meter över mossens botten, de båda påfanns liggande på rygg nära och parallellt med varandra med båda huvudena riktade mot söder (Bennike *et al.* 1986: 199). I denna studie är det främst skelett II som är av intresse, på grund av det rep som påfanns runt individens hals.

Genom osteologiska undersökningar bestämdes det att skelett II tillhört en vuxen man. En mer detaljerad åldersbestämning baserad på benbildningen på mannens kranium samt på strukturen av blygdbensfogen på mannens bäckenben, visade att mannen varit runt 35 år när han dött. Mannen saknade vid tillfället av fyndet alla tänder men analyser av överkäken kunde visa att mannen förlorat minst tre tänder medan han fortfarande var i livet. Mannens överkäke visade dessutom spår av en begynnande porositet och käkbensvävnaden spår av recession, dessa förändringar kopplas främst till äldre individer. Utöver förändringarna kring käken visade dessutom mannens leder förändringar som kan kopplas till artrit. Under den osteologiska analysen kunde forskarna även se att mannen troligtvis tidigare i livet brutit sitt lårben, en skada vilken aldrig ordentligt läkt. Lårbenets utformning visar på att detta förskjutits till en onaturlig position som säkerligen försatte mannen i smärta. Benet i sig tros ha varit permanent låst

horisontellt från mannens kropp (Bennike *et al.* 1986: 200ff).

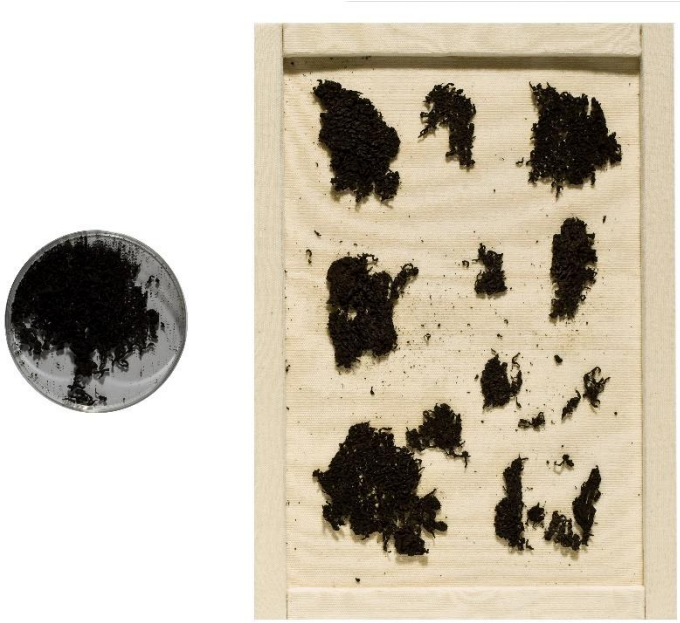

Figur 2. Textilfragment från Bolkilde mose, (CC-BY-SA, Roberto Fortuna, Nationalmuseet, Danmark).

Tillsammans med mannen påträffades i hans närhet även tygrester (Fig.2) och ett rep som ska ha varit lindat runt mannens hals vid fyndtillfället (Bennike *et al.* 1986: 200). Att ett rep omslöt mannens hals resulterade i slutsatsen att skelett II mest troligt blivit strypt eller hängd. Vid hängning kan den näst sista ryggkotan felplacerats i relation till den översta ryggkotan, men för att urskönja detta behöver noggranna observationer göras vid utgrävningen. I fallet med Bolkilde II har denna missplacering inte observerats. När det kommer till strypning kan förändringar på tungbenet förekomma, tungbenet är dock ett mycket poröst ben vilket gör att det sällan finns bevarat vid utgrävningar av skelett. Det gick därför inte, för Bolkilde II, att utesluta det ena eller det andra då otillräckliga observationer genomförts vid utgrävningen och då skelettets porositet skapat svårigheter för efterhandsanalyser av de möjligen drabbade skelettdelarna (Bennike *et al.* 1986: 202). Mossliket Bolkilde II har likt kvinnan Sigersdal A C14-daterats till mellanneolitikum, 3364-2937 f.v.t. (Nielsen och Sørensen 2018: 24).

3.2 Mosslik från bronsåldern

3.2.1 Stenstrupmannen

År 1941 gjordes fyndet av ett mosslik i en mosse vid Stenstrup på Själland. Skelettet hittades på 3.5 meters djup och runt individens hals hittades ett rep, vars ände påfanns virat flera gånger runt två stora stenar (Bennike och Ebbesen 1985: 28). Stenstupskelettet var inte komplett när det hittades, men de ben som fanns var mycket välbevarade. Individens kön och ålder kunde bestämmas osteologiskt då dess kranium var intakt. Kraniet påvisade spår av tydliga och kraftiga muskler, den lutande pannan i kombination med en framträdande ögonbrynsbåge gav den slutliga bedömningen att individen varit en man. Åldern av mannen var däremot svårare att bestämma. Utifrån tändernas slitningar föreföll mannen varit omkring 40 år gammal när han dött, men utifrån de sammanväxta sömmarna på kraniet förmodades det att mannen kanske varit upp emot 60 år vid dödstillfället. Att basera åldersanalyser på kraniets sömmar kommer dock med vissa problem, framför allt för individer äldre än 40 år. Då mannens leder inte heller visade tecken på artros och då käken inte hade spår av förlorad benvävnad tolkades mannens ålder varit närmare 40 år är 60 år vid dödstillfället. Mannen fick, på grund av de tvetydiga åldersstecknen, därmed ett konstaterat åldersspann till mellan 40-60 år (Bennike och Ebbesen 1985: 29f).

På vänster sida av Stenstrupmannens kranium fanns en skada som saknade tecken på läkning och som, om den tillkom under hans liv, bör ha resulterat i döden. Att skadan skall ha uppstått under utgrävningen kunde uteslutas men det kunde däremot inte uteslutas att skadan uppstått i

och med det tryck som bildas mot kroppsdelarna i mossen (Bennike och Ebbesen 1985: 33). Placeringen av skadan på Stenstrupmannen, framtill på skallens vänstra sida, skulle teoretiskt sett, enligt Bennike och Ebbesen, kunnat ha inträffat under strid. De menar att tidigare forskning pekar mot att de allra flesta stridsrelaterade skador påträffas på vänster sida av kroppen, detta teoretiserar författarna skulle även kunna förklara de trepaneringar, eller skalloperationer, som också främst hittas på vänster sida av kraniet. Att skadan på Stenstrupmannens kranium kan ha inträffat under strid är alltså en rimlig tolkning, men det går inte att fullständigt bevisa denna teori (Bennike och Ebbesen 1985: 34f).

Det går alltså inte att helt säkerställa hur Stenstrupmannen mött sin död men Bennike och Ebbesen menar att repet, som hittades runt mannens hals, indikerar på att mannen inte frivilligt valt att gå ut i mossen (Bennike och Ebbesen 1985: 35). Stenstrupmannen C14-daterades år 2017 till övergångsperioden mellan neolitikum och bronsåldern där den kalibrerade åldern blev 2134-1688 f.v.t. (Sjögren *et al.* 2017: 125).

3.3 Mosslik från järnåldern

3.3.1 Tollundmannen

År 1965 publicerades en av de första samanställningarna innehållande fynd av mosslik från Danmark, nämligen Peter Globs *Mosefolket – Jernalderens mennesker bevaret i 2000 år*. Glob var själv med vid fyndplatsen, en mosse några kilometer utanför Silkeborg i Bjældskovdal på Jylland, där ett par torvbrytare hittat kvarlevorna av mossliket som får namnet Tollundmannen (Glob 1966: 13f). Redan 1950, året för Tollundmannens upptäckt, togs det prover av torven som omgett honom vilket visade att mannen legat i mossen sedan tidig järnålder (Glob 1966: 21).

Efter att torvgrävarna hittat Tollundmannen plockades han upp och fördes till Nationalmuseet i Köpenhamn för en detaljerad utgrävning, undersökning och för att konserveras (Fischer 2007: 26). På museet avlägsnades torven runt likets kropp lager för lager och under processen dokumenterades kroppen fotografiskt. Tollundmannen låg på sin högra sida med benen uppdragna mot magen och med armarna böjda framför överkroppen. Utöver en mössa av skinn, ett läderbälte runt midjan och ett skinnrep runt halsen var mannen helt naken (Fischer 2007: 34f; Fig.3).

Gällande skicket av mannens kropp var han mycket välbevarad. Framför allt huvudet var ovanligt välbevarat. Mannen hade kortklippt hår, ögonbrynen var delvis bevarade och han hade ett kort skäggstubb som täckte hans överläpp, haka och kinder. Mannens ögon var slutna, munnen var stängd i vad som kan beskrivas som ett vilade eller sovande lugn. Mannens överkropp var till största del bevarad med huden kvar, mannens vänstra sida var något nedbruten men den högra var välbevarad utöver att höger axel och de nedre revbenen stack ut genom mannens hud. Längs med Tollundmannens rygg syntes skärsår från verktyg som använts under torvbrytningen. Mannens könsorgan var välbevarat, men hans armar och ben var mer nedbrutna än resterande delar av kroppen. Mannens fötter var dock otroligt välbevarade (Fischer 2007: 36ff).

Tätt slutet kring Tollundmannens hals fanns ett rep av skinn. Vid repets ena ände hade det knutits en knut som bildade en sex centimeter stor ögla i vilken snörets andra ände förts igenom vilket resulterat i en repögla. Repöglan var lagd runt Tollundmannens hals medan repets andra ända låg längs med vänster sida av mannens överkropp och slutade bredvid mannens högra höft och repet visade här spår av att ha blivit avskuret. När repet avlägsnades från Tollundmannens

hals gick det att se distinkta fåror från repet på halsens hud, på sidorna och under hakan, i nacken syntes det dock inte några märken. Repet var 155 centimeter långt och hade flätats av två 1,2 centimeter breda läderremsor. Utöver fårorna på halsen hittades det inte några fler spår av våld på mannens kropp (Fischer 2007: 40f).

En rättsmedicinsk undersökning av mannens kropp utfördes och denna visade att repet som lindats runt mannens hals inte kan ha använts för att strypa honom och det klargjordes att mannen med största trolighet hade mött sin död genom hängning. Det genomfördes även en röntgenfotografering med mål att söka skador på nackkotorna för att ytterligare bekräfta dödsorsaken men i och med halskotornas avkalkade tillstånd kunde ingen ytterligare slutsats dras. (Glob 1966: 23f; Fischer 2007: 41f). Tollundmannen skall ha varit mellan 30 och 40 år vid tiden för sin död (Fischer 1979: 26)

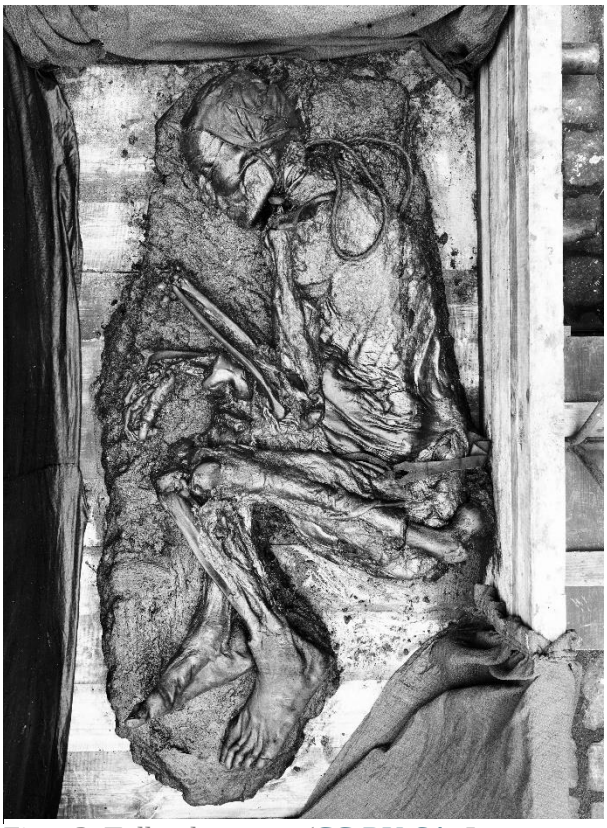

Figur 3. Tollundmannen, (CC-BY-SA, Lennart Larsen, Nationalmuseet, Danmark).

Tollundmannens inre organ var mycket välbevarade och genom en obduktion av likets mag- och tarminnehåll visades mannens sista måltid, en gröt eller välling av korn och linfrö. Då det inte hittades rester av kött eller färsk frukt i inälvorna i kombination med kroppens välbevarade natur drogs slutsatsen att mannen med största sannolikhet lagts i mossen någon gång under årets kalla månader (Fischer 2007: 43ff).

I sin bok från 1965 omnämner Glob dessutom kort fyndet av ett annat mosslik som tolv år tidigare upptäckts endast ett femtiotal meter nordöst om Tollundmannens fyndplats. Även denna individ hade, likt Tollundmannen, en snara kring halsen som tolkats vara orsaken för individens död, antingen genom strypning eller hängning (Glob 1966: 20). I *Mosefolket – Jernalderens mennesker bevaret i 2000 år* menar Peter Glob att denna person också ska ha varit en järnåldersman, något som efter senare analyser inte tycks stämma fullt ut då individen skulle visa sig vara en kvinna. Idag benämns detta mosslik som Ellingkvinnan, hon kommer att diskuteras vidare och mer ingående senare i texten.

År 1978 antog en grupp danska forskare uppgiften att rättsmedicinskt analysera och C14 datera de två kända mossliken från Bjældskovdal. Resultaten av dessa undersökningar sammanställs och presenteras i samlingsverket *Kuml: årbog for Jysk arkæologisk selskab* (1979). Den kalibrerade dateringen av Tollundmannen visade i denna anlays att hans död inträffat 220 år före vår tideräkning med en osäkerhet på ±40 år (Fischer 1979: 29). Det genomfördes år 2004 ytterligare dateringar av båda individerna med hjälp av AMS (accelerator mass spectrometry) med mål att få mer exakta C14 dateringar. För Tollundmannen visade kalibreringen 375-210 f.v.t. (van der Plicht *et al.* 2004). År 2018 utfördes den senaste C14-dateringen av Tollundmannen i vilken hans död med stor säkerhet kunde fastställas till 405–380 f.v.t. (Nielsen *et al.* 2018).

3.3.2 Borremose I

I Borremose på Nordjylland påträffades det under en torvtäkt mellan åren 1946 och 1948 tre olika mosslik, i denna uppsats är en av dessa av intresse, nämligen den individ som hittades först, vilken fått namnet Borremose I eller Borremosemannen. Denne kunde genom analyser av den omkringliggande torven initialt dateras till 100 f.v.t. (Glob 1966: 67ff).

Efter en noggrann undersökning av mosslikets kropp konstaterades det att mannen placerats i mossen sittande med benen korsade under sig. Mannens överkropp och huvud var vridna åt vänster, kroppen hade en mycket hopkrupen ställning vilket förklarades av de överliggande torvlagrens tryck nedåt mot mannen. Borremosemannen var mycket välbevarad, porer kunde utskiljas i hans hud och på mannens överläpp, haka och kinder fanns en gles skäggstubb. Mannen från Borremose hade dock flera skador på kroppen som tolkades ha tillkommit under hans samtid. På baksidan av huvudet fans ett stort hål i kraniet och mannens högra lårben var avbrutet strax ovanför knät (Glob 1966: 71ff).

Utöver ett 94 centimeter långt rep, som var placerat runt mannens hals, var Borremosemannen helt naken. Vid hans fötter hade dock två kappor av fårskinn placerats och under mannens huvud låg en liten vävd tyglapp. Repet (Fig.4) som hittades kring mannens hals var ungefär en centimeter tjockt och var knutet som en löpknut vilket innebar att det kunde stramas åt kring halsen genom ett drag ifrån andra änden. I och med fyndet av repet konstaterades det att Borremosemannen troligtvis dött genom strypning eller hängning. Ovanpå mannen hade en 104 centimeter lång och 4 centimeter bred björkkäpp placerats (Glob 1966: 74f).

Figur 4. Borremosemannen, (Public Domain, Nationalmuseet Danmark).

Som vid undersökningen av Tollundmannen genomfördes det en obduktion av Borremosemannen. Mosslikets magsäck och tarmar var välbevarade och genom en mikroskopisk analys avgjordes det att mannens sista måltid hade bestått av en växtbaserad gröt (Glob 1966: 74f).

Den initiala dateringen av torven som omslöt Borremosemannen visade, som nämndes tidigare, att mannen placerats i mossen någon gång kring 100 f.v.t., med nya C14-analyser kunde det

dock avgöras att mannen som hittas i Borremose, kan tidsbestämmas till mellan 361-106 f.v.t. Detta placerar honom i den äldre järnåldern (Mannering *et al*. 2010).

I Borremose hittades utöver Borremosemannen tre andra individer. Borremose II, en kvinna som hittades året efter Borremose I, är daterad till mellan 483-95 f.v.t. (Mannering *et al*. 2010). Med sig i mossen hade kvinnan en läderrem med en bärnstenspärla, en bronsskiva och ena halvan av ett kärl. Bredvid kvinnans överkropp hittades dessutom ett fåtal ben från ett spädbarn (van der Sanden 1996: 93;102). Den sista kroppen som påträffades i mossen år 1948 var också en kvinna och hon har fått namnet Borremose III. Kvinnan är daterad till mellan 401-209 f.v.t och hör därför, likt de andra mossliken från Borremose, hemma i den äldre järnåldern (Mannering *et al*. 2010).

I området runt Borremose har flera andra järnålderslokaler påträffats. Bredvid mossens norra ände finns ytterligare en mosse med namnet Rävmossen. I Rävmossen hittades år 1891 den så kallade Gunderstrupkitteln. Den keltiska kitteln, som är gjord av silver, har längs med väggarna flera bilder som bland annat tolkats föreställa människooffer, heliga processioner, gudar och gudinnor. Vid Borremosens sydliga ände har lämningen av en boplats från förromersk järnålder grävts fram (Glob 1966: 70). Boplatsen ska ha varit i bruk mellan 300-100 f.v.t. och ska ha bestått av minst 32 långhus som byggts innanför en skyddande fästningsvall. Boplatsen, som låg positionerad på en kulle i mossen, var kopplad till fastlandet genom en gångväg. I områdena runt boplatsen har invånarna hållit boskap och brukat jorden (Aldhouse-Green 2015: 41).

3.3.3 Ellingkvinnan

Som nämndes tidigare i texten är Tollundmannen inte det enda liket som påträffats i Bjældskovdal. Tolv år innan det omtalade fyndet av Tollundmannen, hittade två torvgrävare resterna av vad de antog varit ett drunknat djur. Trots detta tillkallade de markägaren som själv grävde vidare runt kroppen innan han kontaktade Köpenhamns Nationalmuseum. Till platsen kom museiinspektör H.C. Bornholm som genomförde en närmare granskning av fyndet vilken gav upphov tillundersökningsritningar och en rapport (Fischer 2007: 76f).

I rapporten nämndes det att kroppen hade hittats insvep i djurhud med fötterna riktade mot söder och huvudet mot norr. Kroppen var mycket skadad i då markägaren, som först trott att liket varit ett rådjur, hann gräva fram nästan hela individens underkropp innan han hittat rester av vävt tyg och därmed informerat museet. Mossliket låg ungefär 36 centimeter från mossens sandbotten. Människokroppen göts, efter upptaget, i gips och skickades till ett laboratorium där konservatorer gjorde ritningar av individens position och klädedräkt. I rapporten nämns det även att torvprover togs för pollenanalys (Fischer 2007: 78)

Efter denna redogörelse gjordes inga ytterliga undersökningar av mossliket. Kläderna som hittats i mossen bevarades (Fischer 2007: 78) men utöver detta falnade intresset för mossliket och fyndet föll i glömska. Peter Glob nämner år 1965 i sin bok, *Mosefolket – Jernalderens mennesker bevaret i 2000 år*, kort mossfyndet från 1938 men det var inte förrän år 1978 en ordentlig undersökning av individen genomfördes.

År 1978 antog en grupp danska forskare uppgiften att rättsmedicinskt analysera och C14-datera de två kända mossliken från Bjældskovdal. Resultaten av dessa undersökningar sammanställs och presenteras i samlingsverket *Kuml: årbog for Jysk arkæologisk selskab* (1979). Christian Fischer, som är författaren för samlingsverkets första kapitel *Moseligene fra Bjældskovdal*, beskriver hur upptäckten av mossliket som fått namnet Ellingkvinnan, tolv år innan fyndet av Tollundmannen, har förbisetts i forskningen. I tidigare texter som omnämnt Ellingkvinnan har

det förekommit olika tolkningar kring könsbestämning men i undersökningen från 1978 kunde forskarna fastslå att mossliket faktiskt varit en kvinna (Fischer 1979: 13).

Figur 5. Ellingkvinnan, (CC-BY-SA, Lennart Larsen, Nationalmuseet, Danmark).

Ellingkvinnan hade efter sin initiala undersökning inte konserverats vilket innebar att de nya undersökningarna från 1978 baserades på Ellingkvinnan i ett mycket dåligt skick. Liket hade vid tiden för de nya undersökningarna krympt och var i allmänt dåligt skick. Ellingkvinnans hud var bevarad på delar av huvudet, nacken och bröstet men inga av de inre organen var bevarade. Skelettet var svart i färgen, hopkrympt, urkalkat och hade en gummiliknande konsistens. Håret var rödbrunt från mossens syrliga miljö och det var flätat (Fig.5). Kvinnans ålder kunde också bestämmas i analysen, denna visade att hon troligtvis dött i ett spann mellan 25-35 års ålder. Inga av kvinnans ben visade spår av frakturer men runt hennes nacke fanns en djup skåra som enligt forskarna insinuerar att kvinnan dött genom hängning (Gregersen 1979: 56).

I fotografier från 1938 går det att bevittna denna skåra runt kvinnans hals och i kombination med den läderrem som hittats tillsammans med kvinnan, vars bredd stämmer överens med bredden på skåran i kvinnans hals, menar forskarna att det var detta rep som använts för att hänga Ellingkvinnan. Läderremmen tros ha slitits av kroppen under utgrävningen. Det hittades dessutom huvudhår från kvinnan som fastnat i bandet vilket tyder på att det initialt måste ha legat nära likets hår eller hårfäste (Fischer 2007: 81).

Genom en C14-datering kunde forskare från Köpenhamns Nationalmuseum konstatera att Ellingkvinnan bragts om livet någon gång mellan 250–200 f.v.t. Kalibreringen av Ellingkvinnans dödstillfälle är i denna datering från 1977 något osäker på grund av stora fluktuationer av atmosfärisk C14. Utöver C14-dateringen som utfördes på Ellingkvinnan på 1970-talet genomfördes det år 2004 ett nytt dateringsförsök med hjälp av AMS (accelerator mass spectrometry). För Ellingkvinnan blev den nya kalibrerade åldern 355–205 f.v.t. (van der Plicht *et al.* 2004).

I Bjældskovdal där både Ellingkvinnan och Tollundmannen hittades gjordes det under det tidiga 1900-talet flera andra fynd i mossen i samband med torvbrytning. Utöver de två kända mossliken fann torvbytare år 1927 resterna av skinnbitar med sömnadshål längst sidorna samt revbenen från en människa. Då vattentrycket mot torvhålets sidor var mycket högt blev det omöjligt för torvgrävarna att fortsätta undersöka kroppen. Platsen märktes inte ut och det enda som finns kvar av fyndet var en tygbit som omhändertogs av Nationalmuseet i Köpenhamn men den fick därefter inte någon vidare uppmärksamhet. Utöver denna tredje kropp har det också påträffats ett antal åror i trä vilka också skickades till Nationalmuseet, dessa finns idag inte kvar

(Fischer 2007: 86f).

I samtal mellan arkeologen Christian Fischer och Tobias Lassen, mannen som noterat den tredje kroppen i mossen, skall det också under en säsong för torvbrytning i Bjældskovdal ha dykt upp vertikala avsmalnande stolpar i ek med ett avstånd på en meter i mossen som ska ha utgjort grunden av en bro som följde över hela mossen. Trästolparna hade varit såpas välbevarade att torvarbetarna hade tagit med dem hem för att använda som bränsle men en av stolparna gavs bort till Silkeborgs museum (Fischer 2007: 87). Under tidigt 2000-tal daterades denna trästolpe genom C14-metoden där det konstaterades att bron konstruerats mellan 793-486 f.v.t., stolpen är därmed äldre än både Ellingkvinnan och Tollundmannen men bron kan ändå ha varit i bruk under tiden för de två mosslikens dödstillfällen (Fischer 2007: 89f; Chapman *et al*. 2020: 8).

Christian Fischer målar i sin text *Tollundmanden Graven till guderne* (2007), upp en möjlig bild av hur bron och mossliken kan ha hört samman. Han menar att brons ursprungliga syfte under den äldre järnåldern hade kunnat varit torvbrytning. Både Ellingkvinnan och Tollundmannen som tidigare dött av hängning bars sedan ut över mossen där de placerades i torvgropar. Fischer menar att vägen i dessa fall tjänat ett kultiskt syfte, medan den i vanliga fall var för allmänt bruk (Fischer 2007: 91).

I området runt Bjældskovdal har det ännu inte hittats spår av varken boplatser, jordbruk eller gravplatser från tidig järnålder som kan kopplas till mossliken. Det finns dock, i regionen, spår av mänsklig aktivitet från denna tidpunkt (Chapman *et al*. 2020: 8f).

3.3.4 Huldremosekvinnan

Under våren 1879 återfanns det under torvbrytning i den danska Huldremosen på Djursland en kropp (Brothwell *et al.* 1990: 157). När kroppen hittades av torvgrävarna kallades polis till platsen då det nyligen försvunnit en man i området. När kroppen sköljdes och kläddes av kunde de dock konstatera att kroppen tillhört en kvinna. I samband med sköljningen av kroppen föll hela kvinnans skalp av och efter att hon var ren begravdes hon på en kyrkogård i området. När Köpenhamns Nationalmuseum fick höra talas om kvinnan som hittats i mossen grävdes kvinnan upp på nytt och hon, tillsammans med sina kläder, skickades till Köpenhamn. Museet i Köpenhamn hade vid tiden stor platsbrist, detta innebar att kvinnan från Huldremose år 1904 skickades till ett annat museum för att förhindra att hon på nytt skulle begravas (Coles och Coles 1989: 188).

Det var dock inte förrän ett drygt sekel efter att kvinnan föst påträffats i mossen, år 1986, som mossliket för första gången blev ordentligt och grundligt undersökt. Undersökningen från 1986 baserades delvis på arkivrapporter från utgrävningen och tidigare undersökningar samt på nya fysiska och radiologiska undersökningar av kroppen. De nya undersökningarna var inte destruktiva, utöver en analys av individens hår (Gill-Robinson 2005: 65).

I den rapports som skrevs vid utgrävningen av kvinnan från Huldremose går det att utläsa information om hur kvinnan varit placerad i mossen. Mossliket hittades liggande på rygg med vänster sida av höften vriden och benen positionerade upp mot kroppen. Individens huvud låg i en västlig position och benen låg positionerade åt öst. Individens högra arm var helt avbruten och den högra handen hade delats i mitten av en spade under torvgrävningen. Spaden hade också orsakat ett hål i individens högra knä (Fig.6). Efter senare undersökningar av kroppen avgjordes det att den högra armen avlägsnats från kroppen innan individen lagts i mossen (Brothwell *et al*. 1990: 158f).

Figur 6. Huldremosekvinnan, (CC-BY-SA, Roberto Fortuna, Nationalmuseet, Danmark).

På sig hade kvinnan vid fyndtillfället flera textilier och andra föremål som återfunnits i dessa. De föremål och textilier som är kopplade till fyndet innefattar en rutig kjol, en rutig halsduk, två skinnkappor, en kam av horn, en läderrem, ett vävt band, ett band av läder, ett rep av ull, två trådar av ull och en nål gjord av ett fågelben (Hald 1980: 47). När kvinnan hittades skall hennes vänstra arm varit fastbunden mot kroppen med hjälp av ett läderband (Brothwell *et al*. 1990: 159).

I och med att Huldremosekvinnan hittades ett bra tag innan ett riktigt intresse för mossliken etablerats är informationen som kvarstår om hur hon hittats inte helt tydlig. I brevväxling mellan en Dr. Steenberg, den juridiska rådgivaren Herbst, och J.V. Nissen som ägde marken där mossliket påträffats berättas det om flera fynd som ska ha kommit från Huldremosekvinnan, men som senare inte finns att hitta. Det talas om bärnstenspärlor och rester av huvudhår som försvunnit i processen. Senare analyser av kroppen skulle visa att kvinnans hår hade blivit avrakat innan dödstillfället (Brothwell *et al*. 1990: 160). I polisrapporten från 1879 står det att ett rep fanns lindat runt kvinnans hals. Repet som finns bevarat är 1,10 meter långt och är gjort av fårull eller kohår (Hald 1980: 53; Brothwell *et al.* 1990: 160).

Den initiala dödsorsaken för liket i Huldremose antogs vara blodförlust och chock i och med avlägsnandet av kvinnans högerarm. Nya undersökningar kan dock inte bekräfta att anledningen till hennes död var just blodförlust, men de kan heller inte avgöra vad dödsorsaken skulle kunnat vara i stället. Snöret som påträffades lindat kring kvinnans hals skulle dock, enligt nya undersökningar, kunna vittna om att kvinnan dött genom hängning eller strypning (Fischer 2007: 108f). Huldremosekvinnan är C14-daterad till mellan 210-41 f.v.t. vilket tidsmässigt placerar henne i den äldre järnåldern (Mannering *et al*. 2010).

3.4 Odaterade mosslik

3.4.1 Stryhsejes mose

Bland mossliken som inte ännu blivit daterade finns det två som är av intresse för detta arbete, en man från Lykkegårdens mose samt en kvinna från Stryhsejes mose. Dessa individer är inte särskilt omskrivna och saknar över lag uppmärksamhet i forskarvärlden vilket innebär att det finns knapphändig information att tillgå som behandlar de båda.

På den danska ön Lolland i Stryhsejes mose hittades det år 1943 ett skelett av vad som tolkades

vara en kvinna med en ålder mellan 25-35 år. Utöver att det runt kvinnans nacke hittades ett 1 centimeter tjockt och 15 centimeter långt rep av tunna grenar finns inte mycket mer information att återfinna om detta mosslik (Bennike och Ebbesen 1985: 36).

3.4.2 Lykkegårdens mose

År 1945 påträffades ett skelett i Lykkegårdens mose på Djursland, skelettet var näst intill fullständigt förutom att den vänstra underarmen saknades. Skelettet tolkades ha varit en kraftigt byggd man med en ålder mellan 20-30 år vid dödstillfället. De torvarbetare som hittat mannen uppgav att det runt likets hals hade funnits ett tvåtrådigt snöre. Enligt rapporten skriven av arkeologen P. Simousen som kom till platsen efter att torvgrävarna tagit upp liket ur mossen, ska mannen ha legat på rygg med huvudet [Fig.7] mot väst 1 meter under torvens yta och 1,25 meter över mossens botten (Fischer 2007: 115f).

Figur 7. Kranium från Lykkegårdens mose (CC-BY-SA, Roberto Fortuna, Nationalmuseet, Danmark).

I en senare genomförd anatomisk studie visade det sig att mannen varit ungefär 175 centimeter lång och att det saknades spår av fraktur på halskotorna. Slutsatsen som drogs var att mannens dödsorsak möjligen skulle kunna ha varit hängning på grund av repet som hittades runt hans hals (Fischer 2007: 115f).

Skelettet från Lykkegårdens mose finns idag fortfarande kvar på nationalmuseet i Köpenhamn men snaran som hittades runt mannens hals är försvunnen och dess sammansättning och materialet den skapats av är okänt.

4. Snaran och dess kontext

4.1 Fornnordisk religion

För att kontextuellt kunna placera de mosslik som hittats med en snara kring halsen i ett socialt sammanhang och för att förstå de värderingar och möjliga bakomliggande kulturella motiv som förorsakat dessa nio individers fångenskap i mossen, är den fornnordiska religionen eller religionerna en möjlig väg att gå för att söka svar. Genom att se till ett samhälles religiösa övertygelser finns möjligheten att skapa förståelse för både rituella handlingar såväl som för rättsliga sådana.

I Skandinavien talas det om fornnordisk religion med en utgångspunkt i kristendomen. Den religion som förekom dessförinnan omnämns därmed som förkristen då kristendomen ses som en vändpunkt både för skandinavisk religiositet och kultur. Den fornnordiska religionen är en omdiskuterad fråga inom såväl arkeologiska som religionshistoriska sammanhang, där en av de största frågorna är om fornnordisk religion syftar till en och samma religion eller om det handlar om flera olika trosuppfattningar som skiftat både geografiskt och tidsmässigt. Gemensamt för

den eller de religioner som förekommit i Skandinavien innan kristnandet är dock bristen på skriftliga källor som beskriver de seder, riter och gudavärldar som funnits. Det enda som egentligen går att utläsa om Skandinaviens förhistoriska tro är de materiella lämningar som människorna som utövat dem lämnat efter sig (Kaliff 2018: 26).

4.1.1 Neolitikum

Neolitikum, eller bondestenåldern som perioden också kallas, sträcker sig i Skandinavien från 4000-2000 f.v.t. och kännetecknas av en övergång från jakt- och fångstsamhällen till en ny form av försörjningsstrategi, det vill säga jordbruket (Burenhult 1999a: 245; Damm 2013: 63). Det nya levnadssättet kom med tiden att förändra mänskligheten tillvaro i Skandinavien helt då det nya förhållningssättet till naturen resulterade i stora förändringar för människans sociala och religiösa samhällsstrukturer (Burenhult 1999a: 245).

De tidiga bondesamhällena kännetecknas av en snabb befolkningstillväxt i och med möjligheten att lagra den produktion jordbruket tillhandahöll. Trots detta fanns flera risker med den mer permanenta boendeformen då stora variationer i livsmedelsproduktionen såsom missväxt och smittsamma sjukdomar skapade problem för befolkningen. I samband med den nya samhällsbilden konstruerades det i anslutning till boplatserna, centralplatser och rituella anläggningar ofta i kombination med megalitgravar. Att platserna ska ha varit kultplatser bestyrks ofta av fynd som tolkats vara rituella i form av offer och människoben (Burenhult 1999a: 279f). Under äldre neolitikum inrättades det även striktare resursområden och vad som kan beskrivas som territorium. Denna typ av samhällsorganisation inrymmande social, religiös och ekonomisk struktur, resulterade i den megalitiska tradition det idag går att se spår av i Väst- och Nordeuropa (Burenhult 1999a: 284).

Det är över lag svårt att urskilja spår av tidigneolitisk skandinavisk religion. I sin text *Religious practices in northern Europe 4000-2000 BCE* (2013) skriver Charlotte Damm att arkeologiska försök att spåra religiösa seder i förhistorisk religion måste grundas i aktiviteter som genererat lämningar till eftervärlden. En sådan materialitet skulle främst gå att spåras i gravplatser, offerplatser, i vissa artefakter, gudabilder och annan ikonografi. Damm understryker dock att religiösa seder inte endast är begränsade till sådana fynd, hon menar att det även finns religiösa seder som inte går att utläsa i det arkeologiska materialet. Dessa seder skulle kunna inbegripa hur ett hem konstruerats, aktiviteter som genomförts i eller utanför hemmet, födointag, hur material bearbetats eller i tankar om landskapet och dess invånare. Det finns idag en stor brist på studier som undersökt dessa aspekter av neolitisk religion (Damm 2013: 63).

Den neolitiska begravningstraditionen skiljer sig både mellan tidigneolitikum och senneolitikum, men också inom kortare tidsrymder. Geografiskt finns det också flera skillnader i typ av gravsättning, men skillnader går dessutom att se på nära belägna områden. I övergångsperioden från mesolitikum till neolitikum fortsatte en tradition av enkla jordbegravningar, men efter ett par hundra år blev monumentala långgravar en del av den neolitiska gravseden och så småningom konstruerades även mindre megalitgravar. Under den tidiga perioden av neolitikum var det vanligt med helkroppsbegravningar, trots detta förekom det till viss del även kremeringar (Damm 2013: 64).

När tidigneolitikum övergick till mellanneolitikum konstruerades flera megalitiska gravar, av olika storlekar och former, som kollektiva gravplatser för flera människor. De första av dessa begravningar ska ha handlat om helkroppsbegravningar. Senare blev det dock vanligare att de döda begravdes efter avlägsnande av kroppens mjuka delar varefter deras ben ofta sorterades i megalitgraven. De stora megalitgravarna, gånggrifterna, användes ofta i flera århundraden,

vissa även in i bronsåldern (Damm 2013: 64).

Det går idag att se spår av vad som har tolkats som rituella lämningar i anslutning till de neolitiska gravplatserna. Brända offerkärl, deponerad keramik, yxor och flintobjekt vid ingångarna till megalitgravarna har alla tolkats vara spåren av en rituell sedvana. I tolkningar som gjorts kring neolitisk religiositet har det föreslagits att de döda förfäderna ska ha spelat en viktig roll och att den kollektiva begravningsplatsen varit en samlingsplats för dessa. Förstörandet, manipulerandet och omvandlingen av de döda och objekten som deponerades vid gravplatserna ska ha varit en central del av den religiösa traditionen. Mellanneolitikums avlägsnande av den döda kroppens mjuka delar samt omorganisering av benen i gravarna menar vissa forskare ska tyda på att förfäderna inte varit helt välvilliga, de hade snarare potentialen att vara farliga. Omorganiseringen och bearbetningen av de döda kropparna kan därför ha utgjort ritualer som genomförts för att kontrollera förfädernas krafter och blidka dem (Damm 2013: 64f).

En annan typ av fyndkategori som också tolkats ha en koppling till neolitisk religion är vad som antagits vara offer av kärl, yxor, bärnstenspärlor och kopparföremål, både i våtmarker och på land. Deponeringar i vatten och våtmarker är ett centralt, men inte uteslutande neolitiskt, fenomen då våtmarksdeponeringar har spårats arkeologiskt genom hela Nordeuropas förhistoria. Deponeringarna i vatten och våtmarker skiljer sig markant från de ritualer som går att koppla till gravplatser och förfäder. En aspekt som skiljer sig åt är att våtmarksdeponerade föremål oftast inte förstörts utan har i stället varit exceptionellt välutförda verktyg och objekt. När det kommer till deponeringar av människor i våtmarker tolkar Damm (2013) dessa som religiösa offer för att uppnå en slags kraft som inte gick att få genom riter kopplade till förfäderna (Damm 2013: 66f).

En intressant aspekt av den neolitiska nordeuropeiska religiositeten är att det inte hittats ikonografiska motiv vilka skulle kunna ge information av en möjlig neolitisk gudavärld. En tolkning som gjorts är att de krafter eller entiteter människorna deponerade och förstörde föremål för, inte förkroppsligades som en specifik varelse utan i stället som något mer abstrakt. Detta kan tyda på en annorlunda förståelse för personligheter i dessa samhällen (Damm 2013: 66).

Det är sammanfattningsvis svårt att spåra en konkret eller flera konkreta neolitiska religioner. Det går dock genom tolkningar av de ändrade levnadsförhållandena och samhällsstrukturer som kan kopplas till en jordbruksbaserad levnadsform, att anta att de nya förhållandena krävde nya former av förhållandesätt till omvärlden. När det gäller de handlingar som tolkats vara rituella, kan dessa möjligen utgöra lämningar efter religiösa traditioner men det är viktigt att förstå att sådana tolkningar baseras på dagens definitioner och förståelse för religion, vilka inte nödvändigtvis stämmer överens med de neolitiska värderingar som funnits.

4.1.2 Bronsåldern

Bronsåldern kan i Skandinavien tidsmässigt bestämmas till mellan ca. 1700-500 f.v.t. och definieras främst av de stora mängder bronsartefakter som hittats från tiden (Price 2015: 196, 200). Den skandinaviska bronsåldern förknippas dock inte bara med den stora mängd metall som kan kopplas till tiden, utan också andra föremål och idéer som handeln förde med sig från den europeiska kontinenten. Från mitten av 1000-talet f.v.t går det att hitta lämningar från nya sorters vapen, hästen och vagnen och nya sociala institutioner. Animaliska produkter såsom ull och mjölk ökade i betydelse vilket skapade nya näringsgrenar. Dessa nymodigheter förändrade de enkla jordbrukssamhällena till samhällen präglade av handel, hantverksproduktion och

konkurrens utöver jordbruksproduktionen. Med denna nya samhällsstruktur ökade dock konkurrensen om resurser, ekonomiska tillgångar och makt vilket orsakade en ökning av konflikter och krigsföring mellan olika grupper, något som för första gången i Skandinaviens historia innebar en omfattande särskillnad i social status och position bland människorna i samhället (Price 2015: 200f).

Likt de deponeringar som har daterats till neolitikum har motsvarande deponeringar hittats daterade till bronsåldern. I våtmarker, vattenströmmar och mossar har sällsynta och värdefulla brons- och guldföremål påträffats. Dessa har framför allt tolkats vara offer då föremålen som hittats i dessa depåer tros ha varit föremål av stort värde, viktiga symboler som visar social status eller verktyg som använts i speciella ceremonier (Price 2015: 212).

När det kommer till religion under bronsåldern förekommer återigen problemet med en avsaknad av litterära källor som kan bidra med information om bronsålderns trosuppfattningar. Till skillnad från neolitikum förekommer det under bronsåldern en stor mängd ikonografiskt material som tolkats skildra religiösa bilder (Kaul 2013: 70). Efter analyser av ikonografiskt bronsåldersmaterial, presenterades 1979 vad som ska ha varit en av bronsålders främsta mytologiska symboler, solvagnen som dras med hjälp av en häst över himlavalvet, och solskeppet som ska ha symboliserat solens resa under jorden (Kaul 2013: 71). Dessa mytologiska avbildningar finns bland annat att hitta i form av det arkeologiska fyndet som fått namnet Solvagnen från Trundholm mose på Själland (Burenhult 1999a: 419). Motivet av solen med antingen en häst eller ett skepp som drar eller för den fram har dessutom hittats på ett flertal danska rakblad som daterats till bronsåldern. I dessa avbildningar finns det dessutom andra karaktärer som hjälper till med solens resa, bland dessa finns bilder av ormar och fiskar (Kaul 2013: 72f). Dessa avbildningar av solens resa under dygnet sägs påvisa bronsåldersamhällets cykliska syn på sin tillvaro (Kaul 2013: 71).

Denna cykliska mytologiska bildvärld innehåller inga människoliknande gudar, det är i stället solen i sig själv och inte som en personifierad manifestation som har den största rollen i mytologin. Det har under en längre tid diskuterats kring möjliga antropomorfa gudar i bronsåldersmytologin där vissa forskare menar att hällristningar som avbildar större människofigurer skulle kunna symbolisera gudar i mänsklig form medan andra forskare menar att dessa hällristningar är bilder av verkliga människor i rituella situationer. Det är generellt svårt att bevisa att hällristningarna ska föreställa bilder av en gudavärld av personifierade gudomar. Det är dock inte orimlig att det förekommit antropomorfa framställningar av solen eller andra gudomliga gestalter i bronsålderns mytologiska värld. Analyser av hällristningarna bör genomföras med en försiktighet då det inte går att utesluta att ristningarna avbildar andra andliga entiteter såsom de döda, förfäder eller, som nämndes tidigare, rituella handlingar (Kaul 2013: 74).

Liksom svårigheterna kring att tolka den neolitiska religiositeten stöter arkeologer och religionshistoriker på problem när bronsålderns religion eller religioner diskuteras. Under bronsåldern inträffade det också flera samhällsrelaterade förändringar där handeln öppnade upp för nya idéer, material och kunskaper. Större rikedomar och makt genererar som följd konkurrens och en ny typ av utsatthet som varit mindre påtaglig tidigare under förehistorien. Till skillnad från neolitikum finns det under bronsåldern en rik ikonografisk materialitet att tillgå vilket innebär att möjligheterna för tolkning blir större, men inte nödvändigtvis lättare då mängden information blir större och mindre greppbar. Tolkningar som gjorts är inte statiska utan omprövas ständigt, det är därför svårt att veta om endast soldyrkan utgjort grunden för bronsålderns religiositet eller om denna bara är en del av en större religiös eller andlig värld. Hela omfånget av de seder, traditioner och rituella handlingar som utgjort delar av bronsålders

idévärld kommer troligtvis aldrig att nå dagens ljus. Inte ens skriftspråkets intåg, som är relevant för nästa fas i förhistorien, kan med säkerhet förtälja sanningen om de förhistoriska religionerna.

4.1.3 Järnåldern

Den skandinaviska järnåldern sträcker sig från bronsålderns slut 500 f.v.t till vikingatidens slut och medeltidens början ungefär 1050 v.t. (Price 2015: 255, 323) och kan definieras som en period av stora förändringar (Price 2015: 252). I denna studie är det framför allt den tidigaste perioden av järnåldern som är relevant, det vill säga den förromerska järnåldern eller keltisk järnålder som perioden benämns i Danmark. Denna period av skandinavisk förhistoria har fått sitt namn baserat på det stora inflytandet framför allt romarna men därutöver också kelterna hade på den europeiska kontinenten. Trots att romarna höll sig ifrån norra Europa och de flesta i Skandinavien inte direkt upplevde romerska påbud och härar påverkades Skandinavien av de ekonomiska aspekterna romarna etablerade. Romerska handelsvaror förflyttades över hela Europa genom byteshandel vilket resulterade i att även den skandinaviska befolkningen tog del av romarnas glas, vapen, keramik och metallföremål (Price 2015: 255).

Begravningstraditionerna skiljer sig markant under hela järnåldern, under den förromerska järnåldern är dock den vanligaste begravningspraxisen kremation där askan oftast placerades i urnor och med den begravde följde ofta simpla gravgåvor. Från denna tid har gravar hittats både enskilt och på gravfält i varierande storlekar, ibland också i mindre gravhögar (Price 2015: 281).

I skiftet från bronsålder till järnålder går det att urskönja en ny form av bebyggelsemönster. Under bronsåldern var det vanligt med stora hus, en trend som under den sena bronsåldern och den tidiga järnåldern byttes ut mot fler och mindre byggnader ansamlade i grupper som byar. Att ett sådant skifte i boendeform ägde rum under denna tid pekar mot att den sociala strukturen i samhället växlat från storfamiljsystem till mindre familjegrupper, detta troligtvis på grund av förändringar i jordbruksproduktionen. Denna nya typ av boendeform kan också tänkas spegla nya institutionella system i samhället där marken fördelats till olika hushåll (Burenhult 1999b: 187ff).

Vid övergången mellan bronsåldern och järnåldern inträffade en snabb och intensiv klimatförändring i Skandinavien. Detta innebar för nordborna ett kyligare, fuktigare och ett solfattigt klimat vilket i sin tur innebar försämrade levnadsvillkor med tid av missväxt och hungersnöd (Ström 1985: 31).

Likt de mossdeponeringar som arkeologisk daterats till både neolitikum och bronsåldern har liknande deponeringar påträffats vilka kan dateras till järnåldern. Bland de föremål som offrats i mossen under järnålder består ett flertal av dem av krigsrelaterade objekt såsom vapen, karakteristiskt för dessa föremål är även att de förstörts innan de deponerats. Ett storslaget mossfynd som tolkats utgöra ett krigsrelaterat offer är Hjortspringsfyndet från Als i Danmark bestående av ett fartyg innehållande en offrad häst, sönderbrutna svärd, spjut, lansar, sköldar och ringbrynjor (Ström 1985: 33; Bill *et al.* 1997: 34f). Dessa mossdeponeringar har i stor utsträckning tolkats vara offer till någon form av krigsgud Utöver de krigsrelaterade mossdepåerna har även fynd av förstörda smycken, mynt och krukor gjorts men också av djur (Ström 1985: 34f).

Ur Tacitus skrifter från vår tidräknings första århundradet omnämns det hur vissa germanska stammar ska ha offrat människor kalendariskt vid heliga platser till guden Mercurius. Mercurius har tolkats vara en latinsk översättning av den germanska krigs- och dödsguden Wodan vilken

också tolkats vara den nordiska vikingatidens Oden. I historiska källor refereras Oden till som ”de hängdas gud” varav slutsatser dragits om att offer till Oden skall ha skett genom hängning. Att dra paralleller mellan vikingatid och tidig järnålder är svårt då tidsavståndet är stort och då bevisen grundar sig i romerska skrifter som inte nödvändigtvis kan läsas som sanningsenliga (Ström 1985: 39).

Under sen bronsålder och tidig järnålder inträdde en ny gestalt i vad som har tolkats som denna tids gudavärld, en kvinnlig gudomlighet ofta porträtterad naken, men försedd med en ring runt halsen. Under sen bronsålder och tidig järnålder är ett förekommande fynd i mossen just snodda halsringar vilka tolkats dela symbolisk innebörd med de snaror som hittats runt flera till tiden samtida mosslik. Denna kvinnliga gestalt har tolkats vara en moder- eller fruktbarhetsgudinna och bevis för denna tolkning har också baserats på Tacitus skrifter om germanerna. I *Germania*, berättar Tacitus, att vissa germanska stammar skall ha dyrkat en gudinna vid namn Nerthus (Ström 1985: 40f).

De danska mossliken har, som tidigare nämnts, länge tolkats ha utgjort människooffer och har därmed också i litteraturen använts som grund för förståelsen av den tidiga järnålderns religiositet. Den förromerska järnålderns religion har till stor del legat i skymundan i förmån för den skandinaviska vikingatidens uppmärksammade och välundersökta asatro. Det är svårt att avgöra hur den fornnordiska religiositeten utvecklades under denna tid av förhistorien och det går därför inte att utesluta att den förromerska religiositeten lagt grunden för asatron. Att den äldre bronsålderns gudavärld ska ha fortsatt vidare in i järnåldern är en rimlig tanke men med Tacitus som enda skriftlig källa försvåras möjligheterna till en omfattande förståelse för den tidiga järnålderns religiositet. Det är i de arkeologiska kontexterna som en verklig bild av den tidiga järnålderns religiositet kan urskönjas, men långt ifrån hela bilden av de riter, den gudavärld och de sedvänjor som präglat tiden finns idag kvar för eftervärlden att se.

4.2 Mosslikens fysiska aspekter

4.2.1 Hängning eller strypning

De nio mosslik som omnämnts i denna uppsats har alla påträffats med en snara eller likvärdig bindning runt halsen. Detta har inom den arkeologiska forskningen setts som ett indirekt bevis på att mossliken dödats med avsikt (Aldhouse-Green 2015: 86). Vad gäller snaran går tankarna kring dödsorsak direkt till antingen hängning eller strypning men det är sammantaget svårt att avgöra om de nio mossliken dött genom hängning, strypning eller i vissa fall annat våld.

När en person hängs skärs både luftflödet genom luftstrupen samt blodflödet genom vissa artärer i halsen av. Detta leder till att blodtillförseln till hjärnan hindras, vilket leder till att den utsatta nästan omedelbart, inom 15 sekunder, förlorar medvetandet och den utsatta avlider oftast inom 10 minuter. Beroende på hur individen hängs finns två möjliga utfall som resulterar döden. Det första utfallet är att individen dör genom kvävning från att kroppstyngden begränsar blod- och lufttillförseln. Det andra utfallet innefattar att kroppen vid hängningen faller från en hög höjd vilket resulterar i en frakturluxation av de övre halskotorna vilket innebär att ryggmärgen tudelas. Detta leder i sin tur till att kroppsliga funktioner såsom andning och hjärtfrekvensen avstannar (van der Sanden 1996: 155; Chapman och Gearey 2019: 220).

En andra möjlig förklaring för snaran är strypning. Likt hängning kan strypning ske med hjälp av ett rep eller liknande objekt men i stället för att kvävas av kroppstyngden stryps lufttillförseln av en annan yttre kraft. För rättsmedicinska experter är de kroppsliga tecknen av strypning externt igenkännbara. Om det inte finns repliknande efterlämningar runt halsen går det ändå

ofta att urskönja märken i huden runt halsen. Andra kroppsliga tecken kan vara blödningar i ansiktet och ögonen och inre kroppsliga tecken kan utläsas genom obduktioner vilka kan visa förändringar på lungorna och ibland även frakturer på tungbenet (van der Sanden 1996: 156; Chapman och Gearey 2019: 220).

Hängning tolkas ofta som en offentlig handling, utformad som en samhällstillställning eller ett spektakel där individen hängs upp för alla att se och då framför allt med ett syfte att avskräcka det resterande samhället från att utföra oönskade handlingar. Strypning tolkas till skillnad från hängning framför allt som en handling som genomförs i det dolda, av en enskild individ eller ett fåtal personer. En handling vars genomförande inte är menat för allmänhetens ögon. Både hängning och strypning kan ha varit handlingar vars mål varit mord eller självmord, i flera fall är den mer sannolika förklaringen för snaran avrättning med ett bestraffande eller rituellt syfte då den kraft och de material som krävts men också använts i dessa sammanhang ofta genomsyras av en förberedd karaktär. Hängning och strypning är effektiva avrättningsmetoder då de utåt sett inte skapar stora synliga skador på kroppen. Det är ett ”rent” sätt och kanske var det också den mest respektfulla metoden att avrätta någon genom (Aldhouse-Green 2015: 125f; Giles 2020: 186).

4.2.2 Fysiska anomalier och hög status

Ett vanligt förekommande attribut bland mossliken är unika eller ovanliga fysiska anomalier. Mosslik som påvisar dessa attribut har varierande åldrar och många av dem visar spår av att ha varit väl behandlade i samhället vilket pekar mot att de hållits vid liv för att tjäna ett offersyfte. Andra individer visade i sin mosskontext välvårdade attribut vilket tyder på att individer av hög social status också kan ha tjänat offersyftet, möjligtvis för att uppvisa en arketypisk kropp för gudarna för att få fina belöningar i det utbytande offret (Granite 2016: 215).

Äldre forskare talar om mossliken med utgångspunkt i Tacitus skrifter där förklaringen därför blir att mossliken i livet på något vis varit oönskade i samhället. Det är svårt att nå välgrundade svar kring identiteterna av de människor som hamnat i mossen. Det kan handla om att oskyldiga barn och vuxna kärleksfullt deponerats i mossen medan andra varit förbrytare eller krigsfångar. Om det stämmer att människor som inte socialt passat in i dessa samhällen offrats finns en möjlighet att individer med fysiska anomalier också passat in i offersammanhang. Valdes individer ut på grund av fysiska anomalier?

Ett genomgående drag som återkommer under de tre epoker som är relevanta för denna studie är de omvälvande samhällsförändringarna som inleder och som sedan fortsätter att prägla varje period. Neolitikum kännetecknas, som tidigare nämnts, av markant befolkningstillväxt i och med skiftet från en nomadisk existens karaktäriserad av jagande och samlande till en bofast existens med en ekonomi baserad på odling och djuruppfödande en levnadsform kantad av en ny sorts problematik och nya riskfaktorer såsom missväxt och smittspridning (van der Sanden 1996: 178; Burenhult 1999a: 279f). Människorna under bronsålder såg förändringar i och med en större kontakt med den europeiska kontinenten. De simpla bondesamhällena utvecklades under denna tid till handels- och produktionssamhällen där en ny typ av konkurrens hotade och gav upphov till ökade konflikter och ett begynnande klassamhälle (Price 2015: 200f). Konflikterna och den ekonomiska särskiljningen mellan människorna fortsatte även in i järnåldern där nya institutionella system förändrade samhällenas bebyggelsemönster och hotet från kontinenten växte sig starkare i och med romarrikets expansion (Burenhult 1999b: 187ff; Price 2015: 255). De klimatförändringar som inträffade i övergångsperioden från brons- och järnålder lade en extra stress på människorna som levde under denna tid i form av försämrade levnadsvillkor och år av missväxt och hungersnöd (Ström 1985: 31).

De mosslik som uppvisat fysiska anomalier behöver inte nödvändigtvis ha utfört något brott, utan kan i stället ha blivit utvalda av samhället de levt i som ett symboliskt offer som representerande samhällets kollektiva skuld eller rädsla. Med andra ord kan de ha blivit utvalda likt en syndabock för att bära skulden för samhällets missöden (Granite 2016: 215). På grund av synliga fysiska defekter kan dessa individer ha uteslutits från samhällstillhörigheten vilket i tider av kris och osäkerhet kan ha inneburit att de valdes som offer för att förbättra omständigheterna för den övriga populationen. Oavsett anledningen till att individer med fysiska anomalier valdes att bestraffas eller offras till gudomen går det att anta att ett sådant val troligtvis baserades på samhälleligt val med religiösa konnotationer (Granite 2016: 216) och de kan därmed kopplas till Granites (2016) socialrituella teori.

När det gäller sjukdomar och fysiska anomalier bland mossliken påvisar flera av de nio mosslik som undersöks i detta arbete sådana. I Tollundmannens tarmar hittades flera ägg från den parasitiska piskmasken och efter radiologiska undersökningar av Ellingkvinnan gick det att visa att hon i en ålder av ungefär 30 år led av benskörhet. Mannen från Bolkilde hade under livet brutit sitt lårben som sedan läkt i en horisontell position från hans överkropp och utöver denna kroppsliga anomali, som troligtvis försvårat hans levnadsförhållanden mycket, led mannen också av artrit och han hade i livet förlorat flera tänder (van der Sanden 1996: 141f; Parker Pearson 1999: 71). Även Huldremosekvinnan visade spår av att ha brutit benet i tidig vuxen ålder, en skada som kan ha orsakat ett permanent haltande (Aldhouse-Green 2001: 159).

Det har spekulerats kring om flera av mossliken daterade till den äldre järnåldern varit individer med hög status i de samhällen de levt i. Argument av att högt uppsatta individer förekommit i mossen baseras dels på kvarlevorna av välbevarade individer, dels på individer som fått med sig statusfyllda objekt i graven. Kvarlevorna av den välbevarade Borremosemannen, och då framför allt hans händer, visar inga spår av att han utfört ansträngande manuellt arbete vilket kan indikera på att han haft en position högre upp i samhällsordningen. De textilier som Huldremosekvinnan fick med sig i mossen, som också liknar textilier från samtida högstatusgravar, pekar också mot att hon i livet varit en välbärgad kvinna (Parker Pearson 1999: 68).

En andra tolkning av de individer som uppvisat en karaktär av hög status i sina mosskontexter, så som Huldremosekvinnan och Borremosemannen, är att de kan ha varit högt uppsatta invånare i rivaliserande samhällen. De kan ha varit fångar eller tagits som gisslan varefter de avsiktligt offrats i och med konflikter eller på grund av lokala uppror mot en hövding (Granite 2016: 215). Till denna tolkning kan möjligen även Stenstrupmannen kategoriseras. På mannens kranium fanns en skada som bör ha resulterat i mannens död om den tillkom under hans liv. Det har teoretiserats kring om skadan kan ha orsakats under en strid, en tolkning som inte helt har kunnat bevisats. En möjlig tolkning skulle därför kunna vara att mannen dött i stridigheter och skulle därmed kunnat ha utgjort ett symboliskt dödsstraff.

4.2.3 Avhumanisering

En tolkad avhumaniserande aspekt som går att utläsa bland mossliken är avsaknaden av kläder. Flera av de nio individerna från de danska mossarna hittades i ett naket eller ett nära naket tillstånd. I vissa av fallen kan det handla om att tillstånden i mossen inte skapat en möjlighet för textilierna att bevaras eller att textilierna inte setts vid utgrävningstillfällena. Det går dock att anta att de textilier och objekt som hittats eller inte hittats tillsammans med mossliken hamnat eller placerats där av en anledning (Parker Pearson 1999: 69). Kläder av växtmaterial, såsom linne, kan ha brutits ned helt i mossen och det går att anta att lämningar av textilier förbisetts vid utgrävningarna av mossliken. Vissa mosslik som har textilier kopplade till sin

kontext hade inte dem på sig vid tidpunkten för fynden, de hittades i stället placerade runt dem. Antalet plagg och accessoarer skiljer sig också drastiskt mellan olika mosslik då vissa bara fått med sig en, eller ingen alls, medan andra haft upp emot tio klädesplagg och andra objekt med sig i mossen (van der Sanden 1996: 121).

Borremosemannen påträffades helt naken i mossen, utöver det rep som fanns lindat kring hans hals men vid mannens fötter hade två fårskinnskappor placerats och under mannens huvud låg en liten vävd tyglapp (Glob 1966: 74f). Även Tollundmannen påfanns i ett näst intill naket tillstånd utöver en mössa av skinn, ett läderbälte runt midjan och skinnrepet som var lindat runt hans hals (Fischer 2007: 34f).

En andra avhumaniserande aspekt som gått att utläsa i mossen är övervåld av olika slag. Bland några av de nio mossliken som hittats med snara kring halsen är det inte alltid lätt att avgöra om det var snaran som orsakat deras död eller något annat. Detta då mosslikens kroppar i flera fall visar tecken på övervåld. Ett sådant mosslik är Huldremosekvinnan vars kropp visar spår av upprepade hackanden. De flesta av dessa hack kommer från torvgrävare men det finns också flera skador som måste ha genomförts runt tiden för hennes död, däribland avkapningen av kvinnans högra arm. Utöver övervåldet påvisade Huldremosekvinnan andra förnedringstecken såsom att hennes huvudhår var avrakat. Trots den vårdslösa behandlingen av Huldremosekvinnan fick hon efter sin död med sig fina textilier, klädesplagg och andra objekt (van der Sanden 162: 165).

Ännu en avhumaniserande aspekt som går att utläsa i mossen är användningen av rep för att binda individer. Både Ellingkvinnan, vars fötter hittades bundna, och Huldremosekvinnan, vars armar hittades bundna påvisar en avhumaniserande karaktär. Att fysiskt binda en individ i ett tillstånd där de blir oförmögna att röra sig i samband med offret eller avrättningen skapar en ultimat kontroll över individen då de hamnar i ett hjälplöst tillstånd fråntagna alla mänskliga egenskaper (Granite 2016: 218).

4.2.4 Avsaknaden av överdrivet fysiskt trauma

Självmordsteorin kan till viss del ha varit en trolig förklaring till varför vissa mosslik med snaror kring halsen hamnat i mossen. Granite (2016) menar att mosslik vars död inte kan förklaras som naturlig men vars kroppar inte visar spår av traumatiskt övervåld som kan relateras till andra individer kan hänvisas till denna teori (Granite 2016: 218f). I frågan om självmord går det att se en tydlig korrelation till en individs egna agens men det är fortfarande mycket svårt och näst intill omöjligt att avgöra varför de valt att avsluta sina liv. Det är därutöver viktigt att förstå att dessa människor har levt sina liv baserat på egna byggda värderingar och förstått och verkat i världen utifrån sina egna förmågor. Det går inte idag att avgöra om de självmant valt att möta döden i mossen eller om det varit efter påtryck av de samhällen de levt i.

Det går inte heller att utesluta möjliga rituella aspekter av ett självmord och det går därmed att ställa frågan om dessa individer själva valt att möta döden i och med egna religiösa övertygelser. Snaran visar på en avsiktlighet, men vad avsikten varit är mindre tydligt.

Bland de mosslik som undersökts i detta arbete är det främst Tollundmannen som kan tänkas ha mött en död utifrån självmordsteorin. Detta baseras på att mannen, utöver de skador repet runt hans hals orsakat, inte kroppsligen påvisar andra fysiska skador och då hans nakenhet skulle kunna förklaras genom att han burit en klädedräkt av växtmaterial vars rester helt försvunnit efter de tvåtusen år han tillbringat i mossen. I tidigare tolkningar har även metoden

för mannens död legat till grund för valideringen av självmordsteorin då hängning idag och genom tiderna varit en av de vanligaste tillvägagångssätten för självmord (van der Sanden 1996: 155f).

5. Analys

5.1 Varför de hamnat i mossen

Snarorna som hittats i de danska mossarna och de individer de snärjt följer en lång tradition som sträcker sig under flera tusen år och skrider därför över gränser av både tid och rum, men med samma slutliga syfte. För arkeologer blir mosslikens inte bara biologiska kroppar utan representerar därutöver noggranna utformade artefakter som vidare bearbetats och omvandlats efter deras dödsögonblick. I de samhällen dessa individer verkat slutade inte deras agens vid döden. Deras kroppar förmedlar och utgör exempel av döden och livet efter detta, samhällets gränser, mänsklighetens natur och den sociala världens ordning. Hur en kropp behandlats efter döden speglar även komplexa uppfattningar om vad det innebär att vara en människa, hur samhället är uppbyggt och hur döden uppfattas. Det finns därmed ingen universell tolkning som kan förklara hur alla samhällen tett sig till de döda, samtida analyser måste genomföras för att hitta säregna kontextuella spår av forntida synsätt (Parker Pearson 1999: 71).

De olika kontextuella aspekter som kan kopplas till Granites (2016) fyra mossliksteorier kommer därför att ligga som grund för att kunna svara på studiens första fråga:

- Varför hamnade dessa människor i mossen?

Det som utmärker både agens som teori och Granites (2016) mossliksteorier är idén om att varje individ bör tolkas ur sin egen kontext som enskilda aktörer i sina samhällen. Flera mosslik visar spår av våldsam och tidig död, trots detta är det svår att avgöra om dödsorsaken berott på självmord, mord eller avrättning i form av straff eller människooffer. Dessa fyra förklaringar utesluter inte heller att flera av dem tillsammans utgjort dödsorsaken (Aldhouse-Green 2001: 31).

I och med snarans närvaro i mossen kan Granites praktiska teori avfärdas som förklarande dödsorsak för de nio mossliken. Den praktiska teorin utgår från att människor placerats i mossen på grund av praktiska skäl och används framför allt för att förklara mosslik vars dödsorsak inte gått att avgöra i och med en till synes, naturlig död. Snaran skapar i sig själv en symbolisk ofrihet vilken tillsammans med kropparnas tillstånd och kontext gör att den praktiska teorin inte helt kan förklara de onaturliga snarorna och de individer de bundit. Att snarorna skulle kunna representera, vad Granite definierar som en oavsiktlig död är också osannolikt då snaran i sin natur manifesterar en avsiktlighet. Självmord går dock inte att utesluta då en sådan död också baseras på en avsiktlig handling. De tre teorier, av Granites fyra, som verkar mest trovärdiga blir därmed den socialrituella teorin, avhumaniseringsteorin och självmordsteorin.

Utifrån den socialrituella teorin ses mossen som en portal mellan den mänskliga världen och en andlig värld i och med deras lukrativa natur. Mossens årliga återfyllning av resurser och deras association med produktion, fertilitet och säsongsmässigt överflöd ger dem egna symboliska liv och identiteter (Granite 2016: 213). Denna tolkning där mossen ses som ett medium för sakrala offer bestyrks av den stående tradition av offerdeponeringar i vatten, våtmarker och mossar som följer de förhistoriska människorna från neolitikum till järnåldern. Dessa depåfynd har för alla förhistoriska tidseror arkeologisk tolkats ha utgjort offer i religiösa syften till olika

entiteter beroende på när i förhistorien de gjorts. Deponeringen av människor har ofta tolkats på samma sätt.

En aspekt som kan vara av värde att ta upp är förekomsten av flera individer i samma mosse. I fallen av Borremose och i mossen i Bjældskovdal har flera människor deponerats i samma mosse under en begränsad tidsrymd under ett par århundraden. Detta kan möjligtvis tyda på en tradition av deponering vilket följer den rituella tolkningen av mossdeponeringar. Även i Bolkilde mose och Sigersdal mose har, i dessa fall, två individer deponerats tillsammans i vad som har tolkats som samma tidpunkt. De två unga kvinnorna från Sigersdal mose har dessutom tolkats varit systrar vilket indikerar på att deras familjära band kan ha förorsakat deras deponering i mossen (Aldhouse-Green 2001: 125).

Till den socialrituella teorin som förklaring till varför människor hamnat i mossen kan därmed Sigersdal A, Bolkilde II, Tollundmannen, Borremose I, Ellingkvinnan och Huldremosekvinnan att hänvisas. Detta på grund av att de i mossen, i olika utsträckning, påvisar rituell karaktär i form av fysiska anomalier, hög status samt att flera människor deponerats i samma mosse.

Avhumaniseringsteorin liknar på många sätt den socialrituella teorin. Denna skiljer sig dock åt i syftet för varför individerna avrättats och sedan placerats i mossen. Den avhumaniserande teorin påvisar likt den socialrituella teorin en rituell karaktär, men ritualismen grundas i stället i socialt dödsstraff med rättskipande syfte. En ytterligare distinktion för avhumaniseringsteorin är de avhumaniserande aspekter som går att urskilja bland de mosslik som passar in i denna kategori. För avhumaniseringsteorin kan Stenstrupsmannen, Tollundmannen, Borremose I, Ellingkvinnan och Huldremosekvinnan hänvisas, då de påvisar avhumaniserande aspekter såsom nakenhet, övervåld, fysisk restriktion i form av bindning och konfliktrelaterat våld.

När det gäller Granites (2016) självmordsteori kan endast en av de nio mossliken tänkas ha mött döden på ett sådant sätt, nämligen Tollundmannen som inte kroppsligen påvisar spår av överdrivet fysiskt trauma (Tab.2).

De två odaterade mossliken från Lykkegårdens mose och Stryhsejes mose saknar en tidsmässig förankring vilket gör dem svåra att tolka utifrån Granites (2016) mosslikteorier som kräver kulturell och historisk kontext. De två mossliken saknar utöver dateringar även omnämnanden i källmaterialet vilket också försvårat möjligheterna för analys. De två odaterade mossliken kommer att diskuteras i avsnittet ”diskussion och slutsats” för att uppmärksamma framtida forskningsmöjligheter.

	Aspekter med koppling till "Socialrituell teori"	Aspekter med koppling till "Avhumaniseringsteori"	Aspekter med koppling till "Självmordsteori"
Sigersdal A	Samtida deponering med ett andra mosslik med möjlig familjerelation.		
Bolkilde II	Samtida deponering med ett andra mosslik. Kroppslig anomali.		
Stenstrupmannen		Möjliga krigsrelaterade skador.	
Tollundmannen	Flera individer i samma mosse.	Påträffades i ett näst intill naket tillstånd.	Avsaknad av fysisk trauma utöver snaran.
Borremose I	Kroppsliga spår av hög social status. Flera individer i samma mosse.	Påträffades i ett näst Intill naket tillstånd.	
Ellingkvinnan	Kroppslig anomali. Flera individer i samma mosse.	Bundna fötter.	
Huldremosekvinnan	Medföljande fynd påvisar Hög social status. Möjlig kroppslig anomali.	Bundna armar. Övervåld. Rakat hår.	

Tabell 2. Hur mosslikens dödsorsak kan förklaras utifrån Granites (2016) teorier baserat på de olika kroppsliga och kontextuella aspekter individerna påvisat.

5.2 Symbolik

- Hur kan snarorna i mossen tolkas och vad symboliserade de för den förhistoriska befolkningen, med utgångspunkt i begreppen ritual, offer och bestraffning?

Det är mycket svårt att ge snaran en allomfattande symbolisk betydelse då anledningen till att den placerats tillsammans med de olika individerna i mossen skiljer sig åt. Vare sig det handlar om självmord, rituellt människooffer eller sociala rituella handlingar i bestraffande syfte har snaran och de individer de snärjt haft olika sociala platser i de samhällen de verkat i. Snaran kan ha varit en viktig symbol för att visa hur en individ mött sin död, förorenad och laddad med symbolisk betydelse som markerat individens förlorade mänsklighet. En alternativ förklaring av snaran är att den kan ha varit ett symboliskt och viktigt verktyg för att binda den snärjda i sin mossgrav.

Snarorna som återfunnits kring mosslikens halsar representerar inte enbart ett dödsredskap utan symboliserar även de sociala och religiösa värderingar som styrde de förhistoriska samhällena. Mossliken med snaror kring halsen är svåra att placera i både rättskipande kontexter och i religiöst rituella kontexter. Dessa människor är inte bara offer eller kriminella och det är viktigt att förstå att deras liv inte bara utgjorts av deras slutliga tid i livet. De mosslik arkeologer idag studerar och analyserar har varit individer med egen agens. De har levt sina liv baserat på egna byggda värderingar och förstått och verkat i världen utifrån sina egna förmågor. Människorna

och deras snaror kan därför tolkats ha varit en del av ett dynamiskt samspel mellan religion, rättvisa och döden, där varje samhälle anpassat sin behandling av dem efter sina egna specifika behov och omständigheter.

Det slutliga svaret på frågan som ställts blir därför oklart, det går inte att säga vad snarans symboliska betydelse varit för den förhistoriska befolkningen men för de individer som hamnat innanför snarans grepp är betydelsen mer konkret. Med snaran runt halsen lades dessa nio individer i mossen men ett tidsomfång på flera tusen år, med olika sociala och religiösa motiv men med den universella döden som syfte.

6. Slutsats och diskussion

För att återkoppla till arbetets inledning har denna uppsats haft som syfte att undersöka och analysera de snaror som påträffats runt halsen på flera danska mosslik, daterade från neolitikum till äldre järnålder. Detta för att skapa en större förståelse för dem som människor men också för de samhällen de tillhört. Studien ämnade därutöver också till att få en djupare förståelse för hur begreppen ritual, offer och bestraffning platsat i de förhistoriska samhällena samt hur snaran speglat de drabbade samt samhällets förhållande till religion, rättvisa och döden.

Med utgångspunkt i det teoretiska begreppet agens och Guinevere Granites (2016) mossliksteorier har de olika mossliken och deras kontexter genomgående beskrivits och analyserats för att uppnå studiens syfte och för att besvara de två frågeställningar som etablerats. Det går, först och främst, att validera Granites (2016) tes om att mosslikens dödsorsak inte alltid kan hänvisas till en förklaring. Dödsorsakerna är snarare, framför allt under förhistoriens långa tidsspann, komplexa företeelser som kantats av kulturella och religiösa aspekter vars idéer förlorats i och med tidens gång. Studiens första frågeställning kunde därmed delvis besvaras då de olika mossliken och deras kontexter givit insikt i hur de vid dödsögonblicken behandlats och då deras kroppar påvisat intressanta och avgörande ledtrådar om deras sociala bakgrunder.

Det sammantagna svaret på frågan om varför mossliken hamnat i mossen blir därför mycket omfattande. Det går dock att korta ner svaret till att de alla hamnat i mossen på grund av olika orsaker då de nio mossliken som analyserats i denna text alla varit unika agenter i samhällen med olika förutsättningar. I ett försök att kategorisera de nio mossliken till Granites (2016) mossliksteorier går det åtminstone att se spår av mosslikens möjliga dödsorsaker, trots att de i flera av individernas fall rör sig om flera möjliga förklaringar (Tab.2).

Även den andra frågan som ställts har gett tvetydiga svar. Baserat på hur och varför de nio mossliken placerats i mossen får snaran runt vardera av individernas halsar olika betydelser. Det går också att anta att de nio individerna själva inte hade samma relation till snaran som de i samhället som snärjt dem. Oavsett om snaran användes i religiöst, rättskipande eller i något annat syfte symboliserar snaran något bindande, både bildligt och bokstavligt. Snaran har avsiktligt använts för att fysiskt snärja dessa människor, men den binder dem även symboliskt där den bakomliggande anledningen till deras snärjning agerat som syfte.

Denna studie har kantats av flera svårigheter, framför allt när det kommer till materialet arbetet baserats på. Om mossliken finns det i det stora hela en stor litteratursamling att tillgå, problemet är dock att det finns en tydlig favorisering bland de mosslik som väljs ut för analys. Under arbetets gång har det inte funnits några svårigheter att hitta information om de mest välbevarade mossliken såsom Tollundmannen, Borremosemannen, Huldremosekvinnan och Ellingkvinnan. Bland de mindre välbevarade mosskeletten är det dock svårare att finna texter och analyser som

omnämner dem. Detta syns tydligast för mossliken från Lykkegårdens mose och Stryhsejes mose vilka båda saknar dateringar och ingående analyser. De omnämns främst knapphändigt som fotnoter i skrifter om andra mosslik.

En andra svårighet som materialet bidragit med är de, i flera av fallen för dessa nio mosslik, bristfälliga utgrävningsmetoder som använts. Då det framför allt är torvgrävare som gjort fynden av mossliken är det inte konstigt att utgrävningarna av flera av dessa är undermåliga, men det är i efterhand lätt att förstå att flera kontextuella fynd kan ha förbisetts under utgrävningarna. Även mossens bevarandeförhållanden skapar frågor och problematik vid analyser av de kontextuella fynd som hittats med mossliken. Fynden är över lag fragmentariska och det går inte heller att veta om det finns fler mosslik som haft snaror kring halsen, vilka senare brutits ner i mossen.

För mossliken med snaror kring halsen finns det flera möjliga forskningsmöjligheter eller nya infallsvinklar som skulle kunna vara intressant att utforska i framtiden. Det är inte bara i de danska mossarna fynd av snaror gjorts, i den nordeuropeiska regionen har flera mosslik utöver dessa nio påträffats. År 1897 hittades en flicka i en mosse utanför byn Yde i Nederländerna med en snara kring halsen (Aldhouse-Green 2015: 17). Lindowmannen som hittades i en mosse i England år 1984 hade fått genomlida en mycket brutal död och även runt hans hals var snaran närvarande (Aldhouse-Green 2015: 28). Snaran är alltså ett återkommande mossfynd på fler platser än i Danmark. I en jämförande studie av mosslik med snaror från andra delar av norra Europa skulle möjligtvis ytterliga insikter om snarans symbolik och användning kunna utläsas. En annan möjlig framtida analyspunkt för forskning om dessa mosslik som inte fått plats i denna studie är genusperspektivet då mossen fångat och bevarat människor oberoende av kön och ålder. Om studien utgått från ett genusperspektiv hade arbetet ytterligare kunnat hjälpa till att personifiera mossliken och därigenom hade kanske deras agens kunnat urskiljas ännu bättre.

Mossliken är unika källor som bidrar till förståelse för olika förhistoriska samhällen men som tidigare konstaterats finns en stor variation bland mosslikens kontexter. Detta innebär att analyser bör behandlas separat för att inte skapa alltför omfattande generaliseringar. I framtiden måste mossliksforskningen se till individernas egenheter för att kunna genomföra etiska analyser och undersökningar. Oavsett om mänskliga kvarlevor utgörs av brända ben, skelett eller välbevarade mossmumier är dessa kvarlevor av människor och inte artefakter, de förtjänar därför att behandlas med respekt och inte som materiella ting. Som en bro mellan det förflutna och nuet ger dessa människor oss inte bara en inblick i forntiden, utan också en möjlighet att reflektera över våra egna antaganden och tolkningar.

7. Sammanfattning

Syftet med denna uppsats har varit att undersöka och analysera de snaror som påträffats runt halsen på flera danska mosslik. Målet var att skapa en djupare förståelse för dessa individer och de samhällen de tillhört, samt att belysa snarans symboliska betydelse under den danska förhistorien. För att uppnå syftet har uppsatsen baserats på två frågeställningar. Den första frågeställningen sökte svar på varför dessa människor hamnat i mossen, med utgångspunkt i begreppen religion, rättvisa och döden. Den andra frågeställningen behandlade därefter vad snarorna runt mosslikens halsar kan ha symboliserat för den förhistoriska befolkningen med utgångspunkt i begreppen ritual, offer och bestraffning.

Materialet arbetet baserats på har varit mosskontexterna dessa människor hittats i, tidigare vetenskapliga tolkningar, teorier och till viss del historiska källor vilka genom en komparativ och källkritisk metod vägts mot varandra. Då arbetet har utgått från ett begränsat antal mosslik

skapades även en tidsmässig begränsning från neolitikum till järnåldern. En tidslängd på ungefär 4000 år. Totalt har nio mosslik presenterats och analyserats. Två daterade till neolitikum, Sigersdal A och Bolkilde II. En daterad till Bronsåldern, Stenstrupsmannen. Fyra daterade till järnåldern, Tollundmannen, Borremose I, Ellingkvinnan och Huldremosekvinnan. I arbetet inkluderades även två odaterade mosslik från Stryhseje mose och Lykkegårdens mose. Den teoretiska bakgrund arbetet baserats på var teorin om agens, för att skapa förståelse för de individuella mossliken, samt Guinevere Granites (2016) mossliksteorier, vilken gav möjligheten att kategorisera de olika mosslikens öden. Både teorin om agens och Granites (2016) mossliksteorier bygger på idén om att motverka generaliseringar av forntida fenomen, individer, samhällen och handlingar, en utgångspunkt som genomsyrat hela uppsatsen.

I arbetets resultatdel har de nio mosslik som varit av intresse för uppsatsen enskilt presenterats, tillsammans med de kontextuella fynd de haft med sig i sina mossgravar. Utöver fynden från mossen har även området runt de olika fyndplatserna presenterats i mån av tillgänglig information. Vidare har även de fornnordiska religioner från de tre tidsperioderna mossliken härstammar ifrån presenterats med syftet att skapa en social och religiös kontext. Även fysiska och kontextuella aspekter presenterades för att kunna kategorisera de nio mossliken till en eller flera av Granites (2016) mossliksteorier. Bland dessa aspekter har fysiska anomalier, hög social status, spår av avhumanisering samt avsaknaden av överdrivet fysiskt trauma belysts.

I arbetets analys genomföres ett försök till att besvara de två frågeställningar som etablerats i arbetet. Med utgångspunkt i arbetets teorier gick det att avfärda att mossliken dött utifrån Granites (2016) praktiska och oavsiktliga teori. Detta då dessa teorier inte kunde förklara snarans förekomst i mossen. Totalt kategoriserades sju av de nio mossliken enligt Granites (2016) mossliksteorier till den socialrituella teorin, avhumaniseringsteorin och självmordsteorin. De två odaterade mossliken saknade både dateringar och information i form av skrivet material, därmed kunde deras dödsorsaker inte avgöras i denna studie. I frågan om snarans symbolik gick det inte att få ett allomfattande svar som kunde förklara deras betydelse genom hela förhistorien. Svaret som nåddes var snarare att den haft olika betydelser beroende på varför den brukats men att den för den snärjda alltid inneburit döden.

I arbetets slutsats och diskussion har svårigheter med studien men också framtida forskningsmöjligheter presenterats. Bland de framtida forskningsmöjligheterna belyses bland annat möjligheten att genomföra jämförande analyser med andra mosslik som påträffats med snaror kring halsen från andra delar av Nordeuropa, men också möjligheten att genomföra en genusarkeologisk studie av dessa individer.

Källförteckning

Aldhouse-Green, M.J. (2001). *Dying for the Gods: human sacrifice in Iron Age and Roman Europe.* Stroud: Tempus.

Aldhouse-Green, M.J. (2015). *Bog bodies uncovered: solving Europe's ancient mystery*. London: Thames and Hudson.

Barret, J.C. (2001). Agency, the Duality of Structure. And the Problem of the Archaeological Record. I: Hodder, I. (red.). *Archaeological theory today*. Cambridge: Polity Press, s. 141-164.

Bell, C.M. (2009). *Ritual theory, ritual practice*. Ny uppl. New York: Oxford University Press.

Bender Jørgensen, L. (1986). The string from Sigersdal Mose. *Journal of Danish Archaeology*, 5, s. 105-106. Odense: Odense University Press.

Bennike, P. och Ebbesen, K. (1985). Stenstrup-manden. I: Asmussen, E. (red.). *Fra Holbæk Amt*. Historiskt samfund for Holbæk Amt, s. 28-39.

Bennike, P. och Ebbesen, K. (1986). The Bog Find from Sigersdal: Human Sacrifice in the Early Neolithic. *Journal of Danish Archaeology*, 5, s. 85-115. Odense: Odense University Press.

Bennike, P., Ebbesen, K. och Bender Jørgensen, L. (1986). Early neolithic skeletons from Bolkilde bog, Denmark. *Antiquity*, 60, s. 199-209. England: Cambridge University Press.

Berggren, Å. (2010). *Med kärret som källa: om begreppen offer och ritual inom arkeologin*. Lund: Nordic Academic Press.

Berggren, Å. (2016). A View from a Fen: On the Concept of Sacrifice and the Possibility of Understanding Neolithic Wetland Depositions. I: Murray. C.A. (red.). *Diversity of Sacrifice: Form and Function of Sacrificial Practices in the Ancient World and Beyond.* Albany: State University of New York Press.

Bill, J., Poulsen, B., Riech, F. och Ventegodt, O. (1997). *Dansk søfarts historie 1 Indtil 1588: fra stammebåd til skib*. København: Gyldendal.

Brothwell, D., Liversage, D. och Gottlieb, B. (1990). Radiographic and Forensic Aspects of the Female Huldremose Body. *Journal of Danish Archaeology*, 9, s. 157-178. Odense: Odense University Press.

Brumfield, E.M. (2000). On the archaeology of choice: agency studies as a research stratagem. I: Dobres, M.-A., och Robb, J. (red.). *Agency in archaeology*. London: New York: Routledge.

Burenhult, G. (1999a). *Arkeologi i Norden 1*. Stockholm: Natur och kultur.

Burenhult, G. (1999b). *Arkeologi i Norden 2*. Stockholm: Natur och kultur.

Chapman, H.P. och Gearey, B.R. (2019). Towards an Archaeology of Pain? Assessing the Evidence from Later Prehistoric Bog Bodies. *Oxford journal of archaeology*, 38(2), s. 214–227. https://doi.org/10.1111/ojoa.12165.

Chapman, H., van Beek, R., Gearey, B., Jennings, B., Smith, D., Helt Nielsen, N. och Zein Elabdin, Z. (2020). Bog Bodies in Context: Developing a Best Practice Approach. *European journal of archaeology*, 23(2), s. 227–249. https://doi.org/10.1017/eaa.2019.54.

Coles, B. och Coles, J. (1989). *People of the Wetlands: Bogs, Bodies and Lake-dwellers*. London: Thames & Hudson.

Damm, C. (2013). Religious practices in northern Europe 4000-2000 BCE. I: Bredholt Christensen, L., Hammer, O. och Warburton, D.A. (red.). *The handbook of religions in ancient Europe*. Durham: Acumen, s. 63-69.

Darvill, T. (2008a). processual archaeology. *The Concise Oxford Dictionary of Archaeology*. https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199534043.001.0001/acref-9780199534043-e-3347. [Hämtad 2024-12-09].

Darvill, T. (2008b). post-processual archaeology. *The Concise Oxford Dictionary of Archaeology*. https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199534043.001.0001/acref-9780199534043-e-3289. [Hämtad 2024-12-09].

Dobres, M.-A. och Robb, J. (2000). Agency in archaeology? Paradigm or platitude? I: Dobres, M.-A., och Robb, J. (red.). *Agency in archaeology*. London: New York: Routledge.

Fischer, C. (1979). Moseligene fra Bjældskovdal. I: Kjærum, P. (red.). *KUML 1979: Årbog for jysk arkæologisk selskab*. Köpenhamn: Nordisk Forlag, s. 7–44.

Fischer, C. (2007). *Tollundmannen: graven till guderne.* Silkeborg: Forlaget Hovedland.

Giles, M. (2020). *Bog bodies: face to face with the past*. Manchester: Manchester University Press.

Gill-Robinson, H. (2005). *The Iron Age bog bodies of the Archaeologisches Landesmuseum, Schloss Gottorf, Schleswig, Germany*. Opublicerad doktorsavhandling, University of Manitoba, Winnipeg.

Glob, P.V. (1966). *Mossarnas folk: järnålderns människor bevarade i 2000 år*, övers. Unger, S. Stockholm: Natur och Kultur.

Granite, G. (2016). Understanding the Death and Burial of Northern European Bog Bodies. I: Murray. C.A. (red.). *Diversity of Sacrifice: Form and Function of Sacrificial Practices in the Ancient World and Beyond.* Albany: State University of New York Press, s. 211-220.

Gregersen, M. (1979). Moseliget fra Elling. En retsmedicinsk undersøgelse. I: Kjærum, P. (red.). *KUML 1979: Årbog for jysk arkæologisk selskab*. Köpenhamn: Nordisk Forlag, s. 45-57.

Hald, M. (1980). *Ancient Danish textiles from bogs and burials: a comparative study of costume and iron age textiles*. 2. Uppl. Köpenhamn: National Museum of Denmark.

Kaliff, A. (2018). *Källan på botten av tidens brunn: indoeuropeiska rötter till fornnordisk religion*. Stockholm: Carlssons.

Kaul, F. (2013). Mythological aspects of Nordic Bronze Age religion. I: Bredholt Christensen, L., Hammer, O. och Warburton, D.A. (red.). *The handbook of religions in ancient Europe*. Durham: Acumen, s. 70-76.

Lagercrantz, O. (1943). *Dikter från mossen*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Mannering, U., Possnert, G., Heinemeier, J. och Gleber, M. (2010). Dating Danish textiles and skins from bog finds by means of 14C AMS. *Journal of archaeological science*, 37(2), s. 261–268. https://doi.org/10.1016/j.jas.2009.09.037.

Mestorf, J. (1871). Über die in Holstein und anderwärts gefunderen Moorleichen. *Globus* 20.

Mestorf, J. (1900). Moorleichen. *Bericht des Museums vaterlänisxher Alterümer* 42, s. 14-54.

Murray, C.A. och University of Buffalo. Institute for European Mediterranean Archaeology. (2016). *Diversity of sacrifice: form and function of sacrificial practices in the ancient world and beyond*. Albany: State University of New York Press.

Nielsen, N.H., Philippsen, B., Kanstrup, M. och Olsen, J. (2018). Diet and Radiocarbon Dating of Tollund Man: new Analyses of an Iron Age Bog Body from Denmark. *Radiocarbon*, 60(5), s. 1533-1545. https://doi.org/10.1017/RDC.2018.127.

Nielsen, P.O. och Sørensen, L. (2018). The Formation of Social Rank in the Early Neolithic of Northern Europe. *Acta archaeologica*, 89(1), s. 15-29. https://doi.org/10.1111/j.1600-0390.2018.12190.x.

Parker Pearson, M. (1999). *The archaeology of death and burial*. College Station: Texas A&M University Press.

Praetzellis, A. (2015). *Archaeological theory in a nutshell*. Walnut Creek, California: Left Coast Press Inc.

Price, T.D. (2015). *Ancient Scandinavia an archaeological history from the first humans to the Vikings*. New York: Oxford University Press.

Sjögren, K.-G., Ahlström, T., Blank, M., Price, T. D., Frei, K. M., och Hollund, H. I. (2017). Early Neolithic Human Bog Finds from Falbygden, Western Sweden: New Isotopic, Osteological and Histological Investigations. *Journal of Neolithic Archaeology*, 19, s. 97-126. https://doi.org/10.12766/jna.2017.4.

Ström, F. (1985). *Nordisk hedendom: tro och sed i förkristen tid*. 3. uppl. Göteborg: Esselte studium Akademiförl.

Thorvildsen, E. (1952). Menneskeofringer i oldtiden. Jernalderligene fra Borremose i Himmerland. *KUML, Årbøger for Jysk Arkæologisk Selskab*, s. 32-48.

van der Plicht, J., van der Sanden, W.A.B., Aerts, A.T. och Streurman, H.J. (2004). Dating bog bodies by means of 14C-AMS. *Journal of archaeological science*, 31(4), s. 471-491. https://doi.org/10.1016/j.jas.2003.09.012.

van der Sanden, W.A.B. (1996). *Through Nature to Eternity: The Bog Bodies of Northwest Europe*, övers. Mellor, S.J. Amsterdam: Batavian Lion International.

Walsh, M.J., O'Neill, S., Sørensen, L., Lafuente Nilsson, E.-J.M., Asingh, P. och Willerslev, R. (2024). *In the darkest of days: exploring human sacrifice and value in southern Scandinavian prehistory*. Oxford: Oxbow Books.